Expert-Grup
Centrul Analitic Independent

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

RAPORT DE STARE A ȚĂRII

ECONOMIA MOLDOVEI ÎN CONTEXTUL INTEGRĂRII EUROPENE

MACRO
2023

Expert-Grup
Centru Analitic Independent

Republica Moldova 2023
RAPORT DE STARE A ȚĂRII

În parteneriat cu:

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

Autori
(în ordine alfabetică):

Denis **CENUȘĂ**
Adrian **LUPUȘOR**
Stas **MADAN**
Ecaterina **RUSU**
Marina **SOLOVIOVA**

Nută de limitare a responsabilității:

Această publicație a fost realizată de către **Centrul Analitic Independent „Expert-Grup"** în parteneriat cu **Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)**.

Opiniile exprimate în această publicație aparțin autorilor și nu reprezintă în mod neapărat opinia **FES**. **Friedrich-Ebert-Stiftung** nu garantează acuratețea datelor folosite în această publicație. **„Expert-Grup"** nu își asumă luări de atitudine colective.

Comercializarea publicațiilor **FES** nu este permisă decât cu aprobarea în scris a **Friedrich-Ebert-Stiftung**.

Chișinău, 2023

Cuprins

LISTA FIGURILOR 2
LISTA TABELELOR 2
ABREVIERI 3
MESAJE-CHEIE 4
SUBIECT SPECIAL: CUM CREȘTEM POTENȚIALUL ECONOMIC ȘI SPORIM REZILIENȚA ECONOMIEI NAȚIONALE 9
- Probleme structurale care subminează convergența cu țările din regiune 9
- Recomandări de politici: transformarea constrângerilor în oportunități 15

FIRME 17
- Analiza principalelor tendințe și evoluții în sectorul real 17
- Analiza principalelor tendințe și evoluții în sectorul financiar 21
- Analiza principalelor tendințe și evoluții privind mediul de afaceri 22
- Recomandări 23

OAMENI 27
- Analiza principalelor tendințe și evoluții 27
- Recomandări 31

GUVERNARE 33
- Analiza principalelor tendințe și evoluții 33
- Recomandări de politici 38

DESPRE EXPERT-GRUP 40
DESPRE FES 41

LISTA FIGURILOR

FIGURA 1. PIB/locuitor și PIB/persoană ocupată, raportat la media țărilor din Europa Centrală și de Est, % 9
FIGURA 2. Rata de creștere a PIB în dinamică pentru Republica Moldova și media țărilor din Europa Centrală și de Est, % 9
FIGURA 3. Rata de ocupare a forței de muncă, % 11
FIGURA 4. Creditarea sectorului privat, raportată la PIB, % 12
FIGURA 5. Creditarea PJ și PF, raportată la PIB, Moldova, % 13
FIGURA 6. Dinamica numărului de întreprinderi nou create și al celor lichidate, perioada ianuarie-august pentru fiecare an (pentru comparabilitate) 18
FIGURA 7. Indicii prețurilor producției industriale în ianuarie-iulie, f-a-p, % 19
FIGURA 8. Diferența dintre rata medie la creditele noi acordate și depozitele noi atrase, p.p. 22
FIGURA 9. Indicii volumului fizic, creștere f-a-p, % 28
FIGURA 10. IPC și veniturile reale, creștere f-a-p,% 28
FIGURA 11. Indicatorii sărăciei absolute, % 29

LISTA TABELELOR

TABELUL 1. Principalii indicatori monitorizați privind economia Republicii Moldova 26
TABELUL 2. Principalii indicatori monitorizați privind bunăstarea populației 32
TABELUL 3. Principalii indicatori monitorizați cu privire la guvernare 40

Abrevieri

ANOFM	Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă
BNM	Banca Națională a Moldovei
CGIE	Comisia Guvernamentală pentru Integrare Europeană
CNA	Centrul Național Anticorupție
CNIE	Comisia Națională pentru Integrare Europeană
CNPF	Comisia Națională a Pieței Financiare
CSI	Comunitatea Statelor Independente
ECE	Europa Centrală și de Est
EUR	Moneda Euro
FACEM	Fondul pentru Antreprenoriat și Creștere Economică a Moldovei
f-a-p	Față de anul precedent
HORECA	Hotele, restaurante, cafenele
IT	Tehnologii informaționale
IPC	Indicele Prețurilor de Consum
ISD	Investiții Străine Directe
ODA	Organizația pentru Dezvoltarea Antreprenoriatului
PIB	Produsul Intern Brut
PPC	Paritatea puterii de cumpărare
TIC	Tehnologii informaționale și de comunicații
TVA	Taxa pe valoare adăugată
USD	Dolarul SUA
UE	Uniunea Europeană
ZLSAC	Zona de liber schimb aprofundat și cuprinzător

Mesaje-cheie

Anul 2023 a marcat o etapă istorică nouă pentru procesul de integrare europeană a Republicii Moldova, odată cu recomandarea Comisiei Europene privind începerea negocierilor de aderare.

Această decizie vine ca o continuare logică după obținerea de către Republica Moldova, în iunie 2022, a statutului de țară-candidată pentru aderarea la UE. În același timp, Moldova începe procesul complex de negocieri cu UE și de aliniere la Aquis-ul comunitar pe fundalul unei administrații publice slabe, al unei economii vulnerabile, al unui buget deficitar și al unui suport popular insuficient pentru vectorul european. Analiza retrospectivă a dinamicii relațiilor politice și economice dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană denotă faptul că aceasta, de facto, a fost mai mereu impulsionată de constrângeri/șocuri externe (ex.: înrăutățirea relațiilor diplomatice cu Federația Rusă, embargourile comerciale aplicate de Moscova față de Chișinău, iar, mai nou, și războiul din Ucraina) și într-o măsură mai mică de calitatea reformelor sau de creșterea competitivității economiei naționale. Acest proces integrationist european de conjunctură, determinat mai curând de factori geopolitici, decât de îmbunătățiri structurale interne, nu poate dura la nesfârșit (la fel cum nu putem miza la nesfârșit pe finanțarea deficitului bugetar din contul suportului partenerilor de dezvoltare). Prin urmare, Moldova se află într-un punct istoric de cotitură, când are șansa veritabilă (și ultima, probabil) de a valorifica pe deplin creditul de încredere oferit de Uniunea Europeană. Prioritatea zero în acest sens este fortificarea autorităților publice prin stabilirea unor salarii mai mari, cuplate la mecanisme de bună guvernanță (transparență, indicatori de performanță, flexibilitate instituțională, responsabilizare etc.), în paralel cu îmbunătățirea substanțială a mecanismelor prin care statul implică la modul practic societatea civilă în procesul decizional. Fără îmbunătățiri reale în aceste două domenii critice, procesul de integrare europeană a țării va rămâne de conjunctură, fiind mai curând unul lent și cu numeroase oportunități ratate.

Economia Republicii Moldova continuă să fie afectată de o serie de probleme sistemice care nu permit o convergență mai accelerată în raport cu țările din regiune.

Deși decalajul de dezvoltare economică dintre Republica Moldova și țările Europei Centrale și de Est se îngustează gradual, ritmul este destul de lent. PIB-ul pe cap de locuitor (exprimat ca PPC) a crescut de la 30% din media țărilor ECE în anul 2010 la 36% în 2022. În același timp, productivitatea muncii este, de facto, de două ori mai mică decât media țărilor zonei central și est-europene, ceea ce indică gradul redus de complexitate tehnologică a firmelor și predominanța sectoarelor axate pe producerea bunurilor și serviciilor cu valoare adăugată redusă.

După recesiunea economică din 2022, economia urmează să revină pe pantă de creștere, însă cu ritmuri prea lente.

De fapt, anul 2023 va fi primul, din ultimele două decenii, când creșterea nu va fi suficientă pentru a compensa pierderile din recesiunea anului precedent. Pentru anul 2023, prognozăm o creștere a Produsului Intern Brut de doar circa 3,3%, acesta fiind propulsat de creșterea compensatorie în agricultură de circa 30%, pe fundalul unui an agricol relativ favorabil. Fără contribuția agriculturii, economia aproape că ar fi stagnat. Industria și comerțul intern urmează să stagneze din cauza unei cereri interne și externe slabe, iar construcțiile urmează chiar să rămână pe minus din cauza nivelului înalt de incertitudine și a scăderii activității investiționale. Cererea internă slabă va reduce din importuri, fapt ce va susține balanța de plăți și moneda națională, dar va afecta negativ bugetul, care depinde în mare parte de încasările din importuri. Per ansamblu, economia va crește totuși.

În 2024, economia va crește cu doar 2,6%, fiind sub potențialul său, din cauza cererii interne și externe slabe și a incertitudinii mari.

Încetinirea creșterii economice va fi determinată de disiparea efectelor redresării în agricultură, în timp ce alte surse de creștere vor rămâne destul de limitate. Astfel, din cauza inflației încă ridicate în UE și, în consecință, a condițiilor monetare și financiare restrictive, împreună cu războiul prelungit din Ucraina și alte surse de destabilizare a securității din lume (de exemplu, criza din Orientul Mijlociu), cererea, atât externă, cât și internă, va rămâne scăzută, în timp ce incertitudinea sporită va submina investițiile.

Una dintre sursele potențiale de creștere economică ține de excesul de lichidități din sistemul bancar, însă Republica Moldova continuă să fie mult sub media țărilor din regiune la capitolul creditarea sectorului economiei.

Capitalizarea insuficientă a firmelor, cuplată de accesul limitat la credite bancare, se transpun în subdezvoltare tehnologică a firmelor, care apelează la creditul bancar preponderent pentru a-și finanța activitățile curente și nu pentru finanțarea proiectelor investiționale. În acest sens, sunt necesare măsuri eficiente de creștere a intermedierii financiare, care sa răspundă obstacolelor în calea accesului la finanțare, care sunt în egală măsură de natură ciclică și de natură structurală.

Un alt domeniu cu un mare potențial neexplorat ține de piața muncii, unde se înregistrează una dintre cele mai mari rate de inactivitate economică, în paralel cu creșterea deficitului de forță de muncă.

Problema lipsei forței de muncă este semnalată din ce în ce mai des de către angajatori. Deficitul forței de muncă este determinat inclusiv de o rată de ocupare foarte scăzută, circa 42% (în 2022), mult mai inferioară mediei țărilor din regiune (circa 60%). În același timp, conform calculelor Expert-Grup, în următorii ani se estimează că decalajul dintre cererea și oferta forței de muncă se va adânci și mai mult și va ajunge la circa 25%. Problemele legate de insuficiența forței de muncă și de sub-ocupare sunt multidimensionale și necesită o abordare integrată, care să

nu se limiteze doar la aspecte ce țin de remunerare, dar care să integreze alte aspecte importante, care abordează reconcilierea vieții profesionale cu cea personală, disponibilitatea serviciilor de îngrijire a copiilor, integrarea mai amplă pe piața muncii a grupurilor de persoane care, de cele mai dese ori, sunt excluse din spațiul economic (persoanele cu dizabilități, persoanele în etate etc.). Mai mult ca atât, accentul trebuie pus și pe dezvoltarea capitalului uman și asigurarea condițiilor de formare continuă a forței de muncă, pentru ca aceasta să fie capabilă să susțină transformarea tehnologică și digitală a economiei.

Cadrul prea complex de documente strategice, coordonarea interinstituțională redusă în procesul de planificare strategică, dar și lipsa unei anvelope financiare robuste au subminat realizarea multor obiective de dezvoltare.

Această problemă reclama necesitatea unei mai bune coordonări între documentele de politici, dar și asigurarea finanțării corespunzătoare. La sfârșitul anului 2022 a fost adoptată Strategia de Dezvoltare Națională „Moldova Europeană 2030", care stabilește prioritățile pentru o redresare economică robustă, durabilă și incluzivă a țării. Succesul implementării Strategiei va depinde însă de coerența acesteia cu restul documentelor de politici și de identificarea resurselor pentru punerea în aplicare a măsurilor necesare în contextul dat. În condițiile unor resurse bugetare proprii limitate, atragerea asistenței externe va fi indispensabilă. O fereastră mare de oportunitate o reprezintă statutul de țară-candidată pentru aderarea la UE, care favorizează deschiderea mai multor fonduri pentru Moldova. Pentru a valorifica aceste resurse, Republica Moldova trebuie să demonstreze că are instituții puternice și bine capacitate, precum și proiecte viabile către care să fie canalizate fondurile date.

Pe fundalul crizelor multiple suprapuse, firmele sunt încă în stare de așteptare, cu un optimism moderat, iar investițiile efectuate vizează mai mult tehnologizare și mijloace de transport și mai puțin noi spații de producere.

După ce au trecut printr-o creștere substanțială a costurilor energetice, logistice sau de finanțare, dar și confruntându-se cu nevoia de reconfigurare a lanțurilor de aprovizionare sau de vânzări, firmele moldovenești încă nu sunt pe deplin convinse privind instaurarea unui climat stabil și prielnic pentru dezvoltare. Datele Barometrului de afaceri - un exercițiu sociologic realizat în decembrie 2022 și mai 2023 pe un eșantion de peste 400 de întreprinderi - indică totuși asupra unei îmbunătățiri de percepții. Astfel, în dinamică, indicele general al Barometrului de afaceri s-a îmbunătățit - de la -33,4% în decembrie 2022 la -19,2% în mai 2023, însă ponderea firmelor cu așteptări pesimiste rămâne mai mare decât cea a companiilor care se așteaptă la evoluții pozitive. Evoluția negativă a investițiilor în clădiri de locuit, spații de producere și infrastructură este atenuată de majorarea investițiilor în tehnologii și mijloace de transport. Rezultatele pentru prima jumătate a anului 2023 relevă o scădere de 4,9% f-a-p. Pe tipuri de imobilizări, cel mai mult au scăzut investițiile în sectorul rezidențial (-31,1% f-a-p), dar și investițiile în construcții inginerești (-11,5%) și clădiri nerezidențiale (-10,8%). Totodată, se atestă un spor pozitiv pentru investițiile în mijloace de transport (+19,0%), cât și în mașini și utilaje (+3,8%).

Statul de drept slab continuă să submineze perspectivele unei dezvoltări economice mai semnificative și mai dinamice pe termen lung.

Ratingurile internaționale relevă îmbunătățiri în perceperea nivelului de corupție și a cadrului pentru inovații, dar și o înrăutățire a nivelului de libertate economică. Republica Moldova figurează printre performerii ultimei ediții a Indicelui de Percepere a Corupției, realizat de Transparency International, cu o creștere de șapte puncte a indicelui în perioada 2019-2022 și un salt în clasament de la locul 120 la locul 91 în anul 2022. De asemenea, ediția pentru anul 2022 a Indicelui Global pentru Inovații plasează Republica Moldova pe locul 56 din 132 de economii analizate, cu o îmbunătățire de opt poziții în clasament. Drept principalele puncte-forte ale Republicii Moldova pentru asigurarea unui cadru adecvat pentru inovații, raportul arată cuantumul cheltuielilor publice pentru educație raportat la PIB, exporturile de servicii TIC, valoarea mărcilor comerciale după origine sau crearea de aplicații mobile. Totodată, partea de vulnerabilități se remarcă prin nivelul precar de dezvoltare a clusterelor, politicile pentru derularea afacerilor, performanța logistică sau nivelul de colaborare pentru R&D dintre universități și sectorul privat. La fel, în ediția din anul 2023 a Indicelui Libertății Economice, realizat de Heritage Foundation, scorul Republicii Moldova este de 58,5, în scădere cu 2,5 puncte comparativ cu ediția de anul trecut, țara ieșind astfel din categoria „Moderat liberă" și trecând la statutul de „Mai mult neliberă". O asemenea scădere poate fi explicată prin starea de urgență instituită în țară de la începutul agresiunii ruse în Ucraina, ceea ce amplifică riscurile de expropriere sau calitatea aplicării contractelor, a drepturilor de proprietate și a legii în general.

Sectorul bancar rămâne rezilient și sigur, dar e încă departe de a asigura pe deplin funcția sa primordială, de intermediere financiară.

Conform situației de la 31 august 2023, rata fondurilor proprii pe sectorul bancar a înregistrat valoarea de 31,6%, în creștere cu 2,1 p.p. de la începutul anului curent, fiind totodată cu mult peste limita minimă de 10%, prevăzută în legislație. Indicatorul de acoperire a necesarului de lichiditate (LCR) depășește 240%, în condițiile în care valoarea minimă a indicatorului este fixată la 100%. În pofida numeroaselor crize, calitatea portofoliului de credite pe sectorul bancar s-a deteriorat nesemnificativ. Astfel, în anul 2022, cota creditelor neperformante s-a majorat cu 0,3 p.p., până la 6,44%, iar de la începutul anului - cu alte 0,29 p.p., până la valoarea de 6,73%, consemnată în august 2023. Totodată, se atestă o răcire a intermedierii financiare, astfel încât raportul Credite/Depozite a scăzut de la 0,65 în 2022 la 0,59 în august 2023. Nivelul de intermediere rămâne sub potențial inclusiv față de nivelul istoric de 0,81, consemnat în anul 2013, deși parametrii spre care trebuie să se țintească astăzi sunt și mai mari. Situația în cauză poate fi explicată prin factori ce vizează atât oferta, cât și cererea, și anume: i) băncile continuă să opteze pentru alternative mai puțin riscante de a genera venituri, respectiv presiunea în acordarea de credite și expunerea la risc este mai redusă; ii) comparativ cu băncile din statele din regiune, care reușesc să atragă și alt capital pentru finanțarea economiei, cum ar fi emiterea de obligațiuni, sectorul bancar autohton este dependent aproape exclusiv de plasamentele atrase (care sunt preponderent pe termen scurt), având în vedere faptul că Republica Moldova nu dispune la moment de o referință economică externă; iii) cultura antreprenorială redusă face ca multe afaceri să nu fie „bancabile"/eligibile pentru accesarea de finanțări, iar altele - să nu conștientizeze oportunitatea scalării afacerilor prin acces la capital atras.

Puterea de cumpărare a populației a fost erodată substanțial de o inflație accelerată, determinând reducerea consumului final al gospodăriilor casnice, iar nivelul înalt al prețurilor va continua să fie o provocare pentru multe familii.

Cu toate că salariul mediu brut real și pensia medie reală s-au majorat în T2:2023, ritmul lor de creștere a fost destul de lent (1% și, respectiv, 4% față de T2:2022), iar creșterea economică prognozată pentru întregul an 2023 și anul 2024 (în jur de 3-4% anual) va fi insuficientă pentru a ne putea aștepta la o majorare semnificativă a veniturilor populației. La aceasta se adaugă tendința de diminuare a remiterilor - atât nominale, cât și reale - primite de gospodăriile din Moldova. Coborârea așteptată a ratei inflației de la media de 13% în anul 2023 până la 5% în anul 2024 va însemna reducerea vitezei cu care cresc prețurile de consum, însă nu și reducerea nivelului prețurilor, care vor depăși în continuare posibilitățile financiare ale multor gospodării. De aceea, pentru menținerea rezilienței sociale, este important ca statul să continue programele de protecție socială, îmbunătățind totodată țintirea lor spre păturile mai vulnerabile.

Deținerea unui loc de muncă nu reprezintă o asigurare contra sărăciei, în Moldova fiind destul de răspândit fenomenul „săracilor care muncesc".

Salariile care nu scot oamenii din sărăcie sunt unul dintre factorii determinanți ai ratei înalte de inactivitate în Republica Moldova. În T2:2023, rata de inactivitate a populației în vârstă de 20-64 de ani a fost în descreștere, dar a rămas în continuare înaltă - 41,2%, ceea ce este de două ori mai mult decât în UE. Conform prognozei pieței muncii în Republica Moldova, elaborate de Expert-Grup, pe termen mediu (2024-2026) oferta de muncă va crește, fiind favorizată de majorarea salariilor reale. Totodată, pe fundalul reluării creșterii economice, cererea de forță de muncă va crește mai repede decât oferta, ceea ce va determina accentuarea deficitului forței de muncă. Pentru a soluționa problemele de pe partea ofertei de forță de muncă, este recomandabil de mizat, înainte de toate, pe atragerea în câmpul muncii a populației economic inactive, deja prezente în Moldova. Atunci când rezervele interne de forță de muncă vor fi epuizate, o eventuală soluționare a problemei deficitului în termeni migrationali (liberalizarea angajării forței de muncă străine) va putea fi analizată atent, inclusiv sub aspectul politicilor menite să integreze cultural și social populația venită din afara țării.

Subiect special:
Cum creștem potențialul economic și sporim reziliența economiei naționale

Economia Republicii Moldova continuă să fie afectată de o serie de probleme sistemice, care nu permit o convergență mai accelerată în raport cu țările Europei Centrale și de Est. Forța de muncă în scădere, volumul redus de investiții în tehnologii și inovații, sofisticarea slabă a produselor naționale și problemele permanente legate de concurență și de acces la finanțare sau chiar efectele schimbărilor climatice determină o competitivitate redusă a antreprenorilor autohtoni în raport nu doar cu piețele externe, dar și în cadrul pieței interne. Mai mult ca atât, seria de crize din ultima perioadă denotă faptul că economia națională și antreprenorii locali sunt cu mult mai vulnerabili în fața șocurilor. Subsecvent, intervențiile de politici sunt mai degrabă reactive decât proactive, menite mai mult să stabilizeze situația pe moment, decât să pună bazele unei dezvoltări pe termen lung. Prin urmare, în vederea pregătirii economiei naționale pentru o integrare mai aprofundată în economia Uniunii Europene, Republica Moldova are nevoie de o viziune nouă asupra modului de a stimula potențialul economic, având ca obiectiv să facă economia mai rezistentă, mai incluzivă și mai conectată la tendințele regionale și globale.

Probleme structurale care subminează convergența cu țările din regiune

Decalajul de dezvoltare economică dintre Republica Moldova și țările Europei Centrale și de Est se diminuează gradual, dar într-un tempo destul de lent.

În anul 2022, PIB/locuitor la paritatea puterii de cumpărare înregistrat de Republica Moldova reprezintă circa 36% din indicatorul mediu calculat pentru țările zonei central și est-europene, comparativ cu 30% consemnat în 2010. Deși se observă tendința de convergență, aceasta nu este una liniară, trecând prin fluctuații semnificative în ultimii ani. Crizele recente au subminat acest avânt, indicând faptul că Republica Moldova este mult mai afectată și simte urmările recesiunilor mult mai puternic în raport cu țările din regiune. Productivitatea muncii, exprimată în PIB/per persoană ocupată, este aproape de două ori mai mică decât media țărilor zonei central și est-europene. Pe lângă ponderea mare a economiei informale, acest decalaj de productivitate indică și asupra problemelor ce țin de complexitatea tehnologică și de gradul redus de inovare a firmelor moldovenești, respectiv capacitățile limitate de a genera valoare adăugată.

Figura 1.
PIB/locuitor și PIB/persoană ocupată, raportat la media țărilor din Europa Centrală și de Est, %

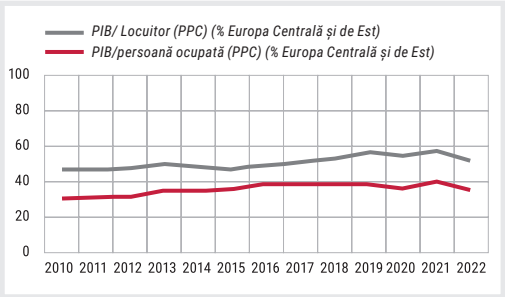

Figura 2.
Rata de creștere a PIB în dinamică pentru Republica Moldova și media țărilor din Europa Centrală și de Est, %

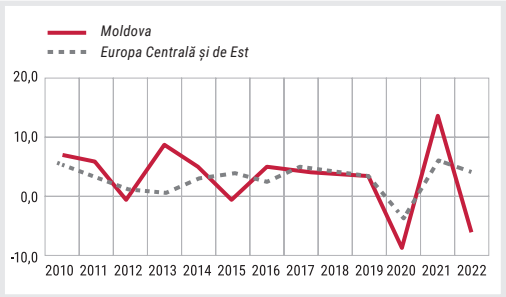

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor Băncii Mondiale
Cuprinde țările: Bulgaria, Croația, Republica Cehă, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Slovenia, Slovacia și Ungaria

Deși Moldova a tranzitat din grupul țărilor cu venituri joase în cel al țărilor cu venituri medii, rata sărăciei rămâne înaltă, iar decalajul în distribuția veniturilor între mediul urban și rural este foarte mare.

În anul 2022, circa o treime din populația țării se află sub pragul sărăciei absolute, decalajul intern rămânând unul accentuat, cu diferențe extrem de mari între mediul urban și cel rural - 17,1%, respectiv 40,1%. Media UE a fost de 21,7%, cu cele mai mari rate înregistrate de România (34,4%) și Bulgaria (32,2%). Inegalitatea va continua să fie un obstacol în procesul de dezvoltare a unei societăți incluzive, care poate fi amplificat de accentuarea polarizării activităților economice în jurul orașelor mari (cu precădere Chișinău și Bălți) și de lipsa oportunităților de ocupare în regiuni. Conform estimărilor Expert-Grup, pe termen mediu, va continua să persiste o concentrare puternică a salariaților în Chișinău, unde vor activa circa jumătate din persoanele angajate, urmat de municipiul Bălți (circa 7% din salariați)[1]. Diminuarea riscurilor legate de incluziunea socială din punct de vedere teritorial nu va putea fi depășită, dacă nu vor fi luate măsuri de explorare suficientă a soluțiilor ce țin de amplasarea regională a capacităților de producție, pentru a utiliza potențialul celorlalte regiuni.

Persistența problemelor de competitivitate a exporturilor moldovenești nu permite valorificarea deplină a oportunităților pe care le oferă piața comunitară.

După șocurile în relațiile comerciale cu Federația Rusă, majoritatea exportatorilor au reușit să se reorienteze cu succes către piața UE, dar nu au capitalizat suficient beneficiile pe care această piață le oferă. Astfel, la capitolul diversificării geografice a exporturilor, indicii de concentrare nu au consemnat îmbunătățiri substanțiale după anul 2014 (când a fost semnat Acordul de Asociere cu UE și ZLSAC) - nici pentru exportul total, nici în cadrul pieței comunitare. Nu s-a constatat o evoluție pozitivă a diversificării exportului nici pe categorii de bunuri[2]. Accesul la piețe este afectat de mai mulți factori ce țin de nivelul macro, cum ar fi constrângerile legate de cadrul regulator în domeniul infrastructurii calității, dar și de nivelul micro, care vizează calitatea și designul produselor, serviciile post-vânzare și rețeaua de distribuție. Mai mult ca atât, exporturile sunt caracterizate de o complexitate tehnologică redusă[3]. Pentru a depăși această problemă structurală a exporturilor este necesară o abordare orientată pe revitalizarea industriilor prelucrătoare cu valoare adăugată mai mare. Deși industrializarea este adesea invocată de decidenții politici drept o prioritate pentru economia națională, Republica Moldova nu are încă o strategie de industrializare care să seteze clar foaia de parcurs în acest sector. Chiar dacă elaborarea unui astfel de document a fost demarată demult, din cauza lipsei de continuitate politică acesta nu a fost finalizat deocamdată.

Republica Moldova nu a exploatat pe deplin potențialul său de atragere a investițiilor străine directe, volumul acestora raportat la PIB fiind mai scăzut față de țările din regiune.[4]

Totodată, conform estimărilor Băncii Mondiale, circa o treime din investițiile atrase au avut ca raționament optimizarea și eficientizarea costurilor. În același timp, o mare parte din acestea au fost nemijlocit canalizate către segmente ale lanțurilor valorice globale puțin sofisticate tehnologic (ex.: asamblarea cablajelor). O altă particularitate a investițiilor străine directe (ISD) în Moldova este că circa 40% din stocul ISD a provenit din Cipru și Rusia (conform datelor de la sfârșitul anului 2021[5]), iar aceasta poate să însemne că investițiile în cauză reprezintă mai degrabă „capitalul reciclat", care a fost scos anterior din țară ca urmare a unor scheme de evaziune

1 *Prognoza pieței muncii pe termen mediu (2024-2026), https://www.anofm.md/view_document?nid=20474.*
2 *https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/Comentariu_8_ani_de_implementare_a_DCFTA.pdf*
3 *Indicatorul estimează capacitatea unei țări de a produce și a exporta produse complexe, care necesită un nivel ridicat de cunoștințe și abilități - https://oec.world/en/profile/country/mda*
4 *https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx*
5 *Ancheta Coordonată a Investițiilor Directe pe țări, https://www.bnm.md/bdi/pages/reports/dbp/DBP2.xhtml*

fiscală, de corupție sau a altor ilegalități. În continuare, ținând cont de tendințele de pe piața forței de muncă, modelele de atragere a investițiilor străine bazate pe forța de muncă ieftină nu mai sunt valabile și trebuie reorientate către investițiile în activități economice mai complexe și cu valoarea adăugată mai înaltă. La fel, noile intrări de ISD trebuie orientate spre integrarea furnizorilor locali în lanțurile tehnologice și de aprovizionare internaționale. O oportunitate în acest sens servește politica post Covid-19 a UE, care se axează pe regionalizarea producției și pe reducerea lanțurilor de aprovizionare în vederea diminuării dependenței de țările asiatice. Astfel, Republica Moldova trebuie să monitorizeze atent evoluțiile la nivel european și să capitalizeze noile oportunități.

Reducerea dimensiunii forței de muncă accentuează riscurile în ceea ce privește dezvoltarea durabilă a economiei.

Două decenii de scădere a numărului populației în Republica Moldova lasă o amprentă negativă asupra perspectivelor de dezvoltare socio-economică a țării. Deși, pe moment, dispunem încă de dividendul demografic (59,6% în 2022),[6] în deceniile viitoare vârsta de pensionare va fi atinsă de generații numeroase, pe când în piața forței de muncă vor intra generații mici ca număr. Îmbătrânirea populației și descreșterea ratelor de înlocuire vine cu implicații negative pe două dimensiuni importante: (i) disponibilitatea forței de muncă și (ii) sustenabilitatea fondului de pensii. Problema disponibilității forței de muncă este deja semnalată de către foarte mulți angajatori. Totodată, conform estimărilor Expert-Grup, pe termen mediu va crește decalajul dintre cererea și oferta forței de muncă, astfel încât, către anul 2026, acesta e prognozat să ajungă la circa 25% (pentru 2023 decalajul estimat este de 8,2%). Deficitul forței de muncă este determinat inclusiv de o rată de ocupare foarte scăzută - circa 42% (în 2022), mult mai inferioară mediei țărilor din regiune (circa 60%). Ponderea mare a populației inactive indică asupra problemelor ce țin de salarizare, care nu este suficient de atractivă, dar și de condițiile de muncă ce nu permit, în mare parte, reconcilierea rolurilor profesionale și familiale. La fel, în condițiile unor salarii mai mari în țările europene, emigrația forței de muncă va continua să persiste, adâncind ecartul negativ dintre ofertă și cerere. În acest context, devine evident că activitățile economice care se bazează pe utilizarea intensivă a forței de muncă (ex.: *labour-intensive*) și care mizează pe forța de muncă ieftină, cum ar fi cele care operează în regim lohn, nu vor mai putea face față provocărilor legate de insuficiența muncitorilor. Mai mult ca atât, pentru a aspira la o creștere sustenabilă, accentul trebuie pus pe dezvoltarea capitalului uman bine pregătit, cu capacități care să susțină transformarea tehnologică și digitală a economiei.

Figura 3.
Rata de ocupare a forței de muncă, %

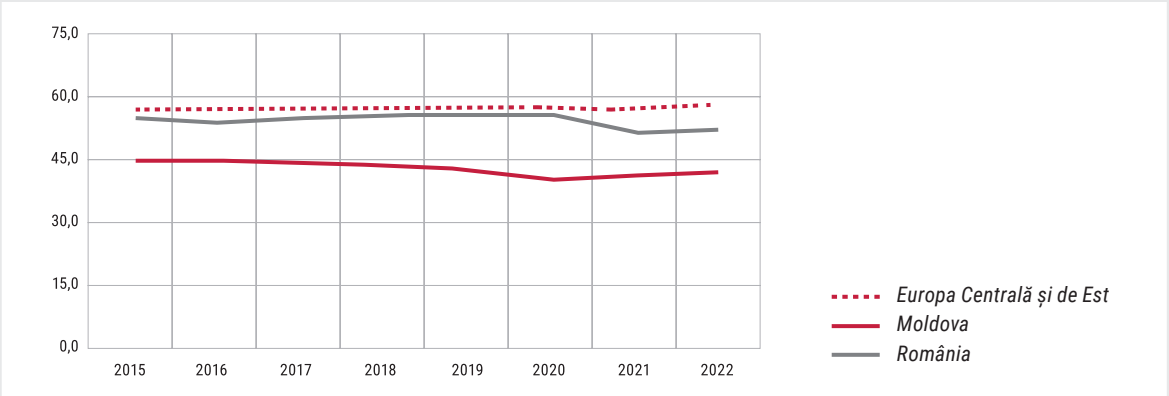

Sursa: Calculele autorului în baza datelor Băncii Mondiale

6 *Dividendul demografic apare atunci când, în totalul populației, proporția populației aflată la vârsta aptă de muncă reprezintă 55% și mai mult.*

Economia națională a suferit în mod constant de un deficit cronic de resurse investiționale, ceea ce s-a transpus în subdezvoltare tehnologică, iar accesul limitat la credite bancare a exacerbat această problemă.

Relația dintre sectorul financiar și creșterea economică a fost analizată în numeroase studii, iar evidențele empirice demonstrează că intermedierea financiară creează premisele necesare dezvoltării economice, contribuind la creșterea reală a PIB pe cap de locuitor, la formarea brută de capital și la îmbunătățirea eficienței cu care economiile folosesc capitalul. Prin urmare, un grad redus de intermediere financiară reprezintă, de fapt, ratarea unor oportunități de stimulare a creșterii economice. Nivelul scăzut al creditării sectorului privat oglindește problemele ce țin de accesul la finanțare. Republica Moldova se situează mult sub media țărilor din regiune la capitolul creditarea sectorului privat (credite acordate companiilor și populației), cu o pondere de doar circa 30%, comparativ cu țările Europei Centrale și de Est, unde aceasta este de circa 45%, sau media țărilor UE - circa 90%.

Companiile autohtone rămân slab capitalizate, cu capacitate insuficientă de autofinanțare a proiectelor investiționale.

În același timp, apetitul companiilor de a apela la contractarea creditelor din sistemul financiar este redus. Dacă e să ne referim la creditarea companiilor, stocul creditelor acordate reprezintă circa 15% din PIB (sfârșitul anului 2022). Concentrarea întreprinderilor, în special a IMM, în sectoare cu volatilitate mare a eficienței economice și cu sensibilitate ridicată la șocurile externe nu le asigură previzibilitate și stabilitate economică pe termen mediu și lung. Sentimentul de incertitudine, însoțit de celelalte aspecte legate de costurile mari ale creditelor sau de cerințele de gaj, reprezintă bariere sistemice privind accesul la finanțare. În structura pe ramuri a portofoliului de credite acordate persoanelor juridice cea mai mare pondere îi revine comerțului, cu circa 40% din total, în timp ce, bunăoară, creditarea industriei prelucrătoare (inclusiv industria alimentară) ocupă o pondere de sub 18%. În mare parte, mediul de afaceri apelează la împrumuturi cu scadență mică pentru nevoi temporare de numerar/lichidități, în timp ce contractarea de credite pentru proiecte investiționale este minoritară. De exemplu, în prima jumătate a anului 2023, sistemul bancar a acordat persoanelor juridice credite noi în valoare de 18 mlrd. lei, dintre care ponderea celor cu termen de peste cinci ani este de doar 7%.

Problemele de intermediere financiară inhibă schimbarea structurală a economiei în una cu o valoare adăugată mai înaltă.

Gradul redus de finanțare a investițiilor pe termen lung este determinat de aversiunea mare la risc a instituțiilor de creditare, cuplată de incapacitatea sistemului financiar de a asigura finanțarea la scadențe lungi. Aceasta este o altă constrângere în procesul de intermediere. Situația dată este cauzată de atragerea de către bănci a resurselor preponderent pe termen scurt (circa 80% din totalul depozitelor noi atrase de băncile locale în 2022 sunt cu termen de până la doi ani) și de lipsa unor investitori instituționali „răbdători" care dispun de resurse pe termen lung, cum ar fi fondurile de pensii și cele de investiții.

Figura 4.

Creditarea sectorului privat, raportată la PIB, %

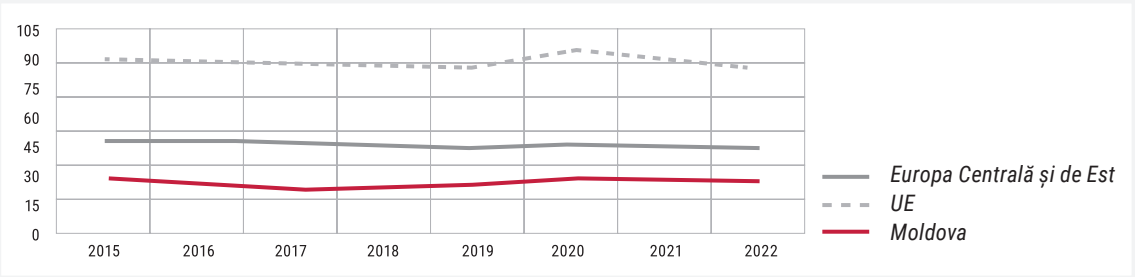

Sursa: Calculele autorului în baza datelor Băncii Mondiale, BNM, și CNPF

Figura 5.
Creditarea PJ și PF, raportată la PIB, Moldova, %

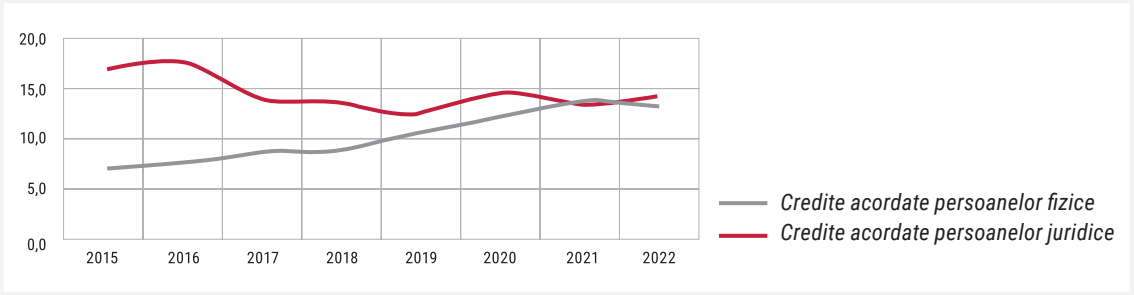

Sursa: Calculele autorului în baza datelor Băncii Mondiale, BNM, și CNPF

Moldova nu a reușit să asigure pe deplin condițiile de concurență echitabilă pentru antreprenori.

În continuare persistă mai mulți factori ce denaturează concurența pe piață, cum ar fi: (i) prezența extinsă a companiilor de stat în unele sectoare, care activează în lipsă de neutralitate competitivă;[7] (ii) monitorizarea și evaluarea insuficientă a „ajutorului de stat" acordat sub diferite forme, inclusiv subvenții; (iii) prezența capitalului obscur; sau (iv) perpetuarea unor regimuri sau facilități fiscale. În același timp, canalizarea resurselor statului către antreprenorii care au cu adevărat nevoie de sprijin pentru maximizarea potențialului de creștere este îngreunată de prezența multor companii afiliate, dar și de nivelul ridicat al economiei informale. Acest fapt creează dificultăți în implementarea eficientă a instrumentelor de intervenție a statului, astfel încât acestea să țintească mai bine necesitățile antreprenorilor. Suplimentar, în condițiile unei integrări din ce în ce mai mari a antreprenorilor autohtoni în economia UE, este necesar de evaluat criteriile ce definesc accesul la suport din partea statului, respectiv plafoanele pentru ceea ce numim IMM. Faptul că doar antreprenorii locali cu cifră de afaceri de până la cinci milioane de euro pot beneficia de programele de suport subminează avantajul lor competitiv în raport cu antreprenorii din UE, care pot beneficia de sprijin dacă nu depășesc o cifră de afaceri de 50 de milioane de euro.

Investițiile publice în infrastructura durabilă sunt mult mai mici în raport cu cele realizate de statele UE, ceea ce reprezintă o altă constrângere de creștere economică.

Bugetul public național (BPN) atribuie ponderi foarte mari cheltuielilor recurente, în timp ce cheltuielile orientate spre investiții rămân fragmentare și sunt caracterizate de o sub-executare cronică. Cheltuielile BPN destinate investițiilor capitale sunt modeste (circa 3% din total, în timp ce media UE este de circa 7%) și depind în mare parte de resursele financiare atrase în cadrul proiectelor externe specifice pentru investiții capitale (circa 60-65%). Adițional, sub-executarea investițiilor capitale este o problemă ce persistă de-a lungul timpului. Aceasta se explică prin capacitățile limitate în managementul proiectelor de infrastructură, fapt care subminează și tergiversează implementarea eficientă a investițiilor planificate.[8] Prin urmare, multe fonduri prevăzute în cadrul proiectelor finanțate din exterior rămân nevalorificate. Pentru perioada următoare, sunt absolut necesare investiții în infrastructura energetică, dezvoltare regională și infrastructura de transport, atât pentru a îmbunătăți conectivitatea cu Uniunea Europeană, cât și pentru a valorifica oportunitatea ca Republica Moldova să devină un centru logistic important în reconstrucția Ucrainei.

7 https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/03/04/The-Nexus-Between-Public-Enterprise-Governance-Financial-Performance-and-Macroeconomic-513885
8 Raportul de evaluare a performanței cheltuielilor publice și a responsabilității financiare https://mf.gov.md/sites/default/files/Moldova%20National%20PEFA%20assessment%20report_rom.pdf

Spațiul fiscal rămâne limitat, iar pentru a permite angajarea în mai multe proiecte de dezvoltare este imperativă consolidarea colectării contribuțiilor la bugetul public.

Reformele menite să mobilizeze veniturile interne nu trebuie privite neapărat prin prisma majorării impozitelor și taxelor, ci mai degrabă trebuie să vizeze măsuri de fortificare a cadrului general anti-evaziune. Acest lucru este necesar pentru a contracara evaziunea și practicile fiscale abuzive, a regândi facilitățile fiscale (care trebuie să fie bine țintite) și, în special, a diminua economia informală prin încurajarea formalizării lucrătorilor și prin eliminarea vulnerabilităților instituționale în combaterea muncii nedeclarate și sub-declarate etc.

Alocarea resurselor suficiente pentru protecția mediului este încă o provocare majoră pentru Republica Moldova. Schimbările climatice și degradarea mediului sunt o amenințare semnificativă pentru creșterea economică, inclusiv din perspectiva în care agricultura rămâne o ramură importantă a economiei naționale. Chiar dacă, în ultimii ani, Moldova a adoptat un număr important de strategii, programe și documente de politici de mediu, acoperirea financiară a acestora este extrem de limitată. Guvernul se concentrează mai curând pe răspunsul reactiv la consecințele legate de daunele climatice, decât pe atenuarea pro-activă a riscurilor. Investițiile în protecția mediului nu au devenit până acum prioritate, statul fiind aproape mereu constrâns de probleme urgente pe alte dimensiuni. Măsurile de protecție a mediului rămân subfinanțate, Republica Moldova ocupând, între țările europene, ultimul loc în ceea ce privește cheltuielile guvernamentale alocate pentru protecția mediului[9] (0,1% din PIB, în timp ce media UE este de 0,8%, conform datelor din anul 20211[10]). Nici sectorul privat nu asigură investiții semnificative în acest domeniu (cheltuielile fiind estimate la 0,5% din PIB, comparativ cu media UE de 1,1%, conform datelor din anul 2022). Cu toate acestea, unele progrese se înregistrează totuși. Recent, Guvernul a venit cu două programe dedicate antreprenorilor, menite să susțină adoptarea practicilor de ecologizare a proceselor de producere și de valorificare a surselor de energie alternativă. În continuare, politicile de dezvoltare trebuie să integreze neapărat dimensiunea de „economie verde", care trebuie să reprezinte o prioritate transversală și să se transpună în toate sectoarele economiei naționale.

Un cadru prea complex de documente strategice, caracterizate de o coordonare slabă între procese și instituții și fără o anvelopă financiară clară, au compromis realizarea multor obiective de dezvoltare.

Numărul mare de documente strategice pe diverse domenii înguste, slab coordonate, au creat un cadru prea complex de planificare, monitorizare și implementare a acestora în trecut. Pentru a asigura eficiența sistemului de planificare strategică, toate documentele de planificare de politici ar trebui să interacționeze între ele și să asigure un lanț logic - de la identificarea și validarea problemelor la integrarea lor în procesele de planificare bugetară și asigurarea existenței capacităților umane și resurselor financiare pentru implementare. În realitate însă, procesul de planificare nu a fost mereu coerent. Drept urmare, stabilirea arbitrară a priorităților de dezvoltare, numărul excesiv de documente strategice pe diverse domenii înguste și care adesea s-au suprapus sau chiar s-au contrazis, dar și lipsa de resurse financiare au creat ambiguitate și nu au produs rezultatele așteptate.

9 https://mediu.gov.md/indicatori/capitol5.html
10 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp/default/table?lang=en

Perspectiva unui viitor economic sustenabil și durabil presupune nu doar adoptarea de măsuri adecvate pentru combaterea problemelor structurale existente, dar și conștientizarea noilor riscuri globale pentru a dezvolta un mecanism de mitigare timpurie, bazat pe măsuri pro-active.

Creșterea economică va depinde de capacitatea statului de a crea oportunități și premise pentru dezvoltarea afacerilor, pentru consolidarea rezilienței lanțurilor de producție, dar și pentru reorientarea economiei către producerea de bunuri cu valoare adăugată mai ridicată. Sub aspect social este nevoie de ajustat dezechilibrele de pe piața forței de muncă, însoțindu-le de îmbunătățirea sistemului de educație și a celui de protecție socială, care să țintească inclusiv reducerea inegalităților dintre mediul urban și rural. În plus, în contextul schimbărilor climatice, devine clar că orice creștere economică nu poate fi realizată izolat de măsurile care să asigure protejarea mediul înconjurător și creșterea eficienței energetice, respectiv decuplarea de sursele de poluare. Prin urmare, numai prin susținerea simultană a celor trei piloni - social, economic și de mediu - se poate ajunge la o dezvoltare durabilă.

Definirea și aplicarea unei abordări integrate în gestionarea dezechilibrelor demografice și economice la nivelul pieței muncii.

Problemele legate de insuficiența forței de muncă și a sub-ocupării sunt multidimensionale și necesită o abordare integrată, care să vizeze aspectele de remunerare, barierele structurale de pe piața muncii, care împiedică persoanele să găsească locuri de muncă ce corespund cu abilitățile și capacitățile lor, disponibilitatea serviciilor extrafamiliale de îngrijire a copiilor, îmbunătățirea securității și a altor condiții de muncă. Implementarea și, respectiv, materializarea efectelor acestor măsuri durează în timp și nu vor rezolva instant dezechilibrul de pe piața muncii. În această conjunctură, stimularea creșterii mobilității internaționale prin flexibilizarea condițiilor de acces pe piața locală a muncii a lucrătorilor străini devine o soluție la care recurg deja mulți angajatori. O decizie de liberalizare mai aprofundată a condițiilor de admitere a lucrătorilor străini pe piața muncii, despre care se discută din ce în ce mai mult în spațiul public, trebuie însă luată cu consultarea tuturor părților interesate (confederații sindicale și patronale, agenții și instituții din domeniul educației și al muncii etc.), cu scopul de a îngloba mai multe perspective și a lua decizii bine informate. În general, piața muncii trebuie să fie subiectul unor cercetări ample, cu caracter permanent, care să permită identificarea tendințelor și elaborarea, pe termen mediu și lung, a prognozelor și a indicatorilor specifici (de exemplu, măsurarea deficitelor cantitative și calitative de forță de muncă, la nivel teritorial și ocupațional), care să servească drept reper real de orientare în ajustarea politicilor de ocupare și de formare profesională.

Măsuri eficiente de creștere a intermedierii financiare, care sa răspundă obstacolelor ce stau în calea accesului la finanțare, care sunt atât de natură ciclică, cât și de natură structurală.

Finanțarea mediului de afaceri trebuie să țintească în mod special activitățile productive, care susțin creșterea economică prin generarea de valoare adăugată înaltă, îmbunătățirea productivității și crearea de locuri de muncă. Statul și partenerii de dezvoltare pun la dispoziția antreprenorilor resurse financiare consistente, care pot să contribuie la creșterea competitivității mediului de afaceri, dar pentru a asigura eficiența acestor resurse sunt necesare: (i) instituții bine guvernate care să opereze fără influență politică; (ii) instrumente sau produse de finanțare bine

concepute care să rezolve constrângerile principale legate de accesul la finanțare - și anume, costul, gajul și maturitatea; și (iii) antreprenori bine pregătiți, capabili de a dezvolta și a implementa proiecte investiționale. Mai mult ca atât, stimulentele de finanțare oferite sectorului privat trebuie să asigure și o mai mare asumare, de către antreprenori, a responsabilității pentru resursele financiare de care au beneficiat.

Politici economice bine coordonate și coerente între ele.

Moldova are capacitatea de a face mai mult pentru promovarea creșterii pe termen mediu, în special prin eficientizarea politicilor guvernamentale pe dimensiunea de dezvoltare economică. Măsurile de politici trebuie să transpună o viziune integrată, asigurând sinergia între domeniile ce țin de antreprenoriat, internaționalizare, inovare și digitalizare.

Îmbunătățirea climatului de afaceri pentru stimularea antreprenoriatului autohton, dar și pentru atragerea investițiilor străine.

Un mediu de afaceri favorabil, care să încurajeze atragerea investițiilor, reprezintă cheia creșterii economice și a veniturilor. Climatul investițional va depinde atât de menținerea stabilității macro-financiare și politice, cât și de avansarea reformei justiției, care să garanteze un mediu bazat pe corectitudine și predictibilitate, pe protejarea drepturilor de proprietate și care să susțină condițiile de concurență loială. În același timp, este necesară o redimensionare a sectorului companiilor de stat, pentru a asigura neutralitatea concurențială. Companiile de stat trebuie să funcționeze în sectoarele în care prezența statului este necesară, pentru a corecta anumite disfuncționalități ale pieței sau din motive strategice și de securitate națională, dar în niciun caz pentru a exclude sectorul privat sau a submina concurența.

Atragerea investițiilor străine ca sursă de capital, tehnologii și acces la piețe.

Investițiile străine pot avea o contribuție semnificativă la dezvoltarea socio-economică a țării. Cu toate acestea, politicile orientate spre atragerea ISD trebuie dezvoltate cu prudență, deoarece nu toate investițiile străine vor produce beneficiile așteptate. Dezvoltarea funcției analitice a instituțiilor statului, pentru a înțelege tendințele actuale ale ISD, precum și evoluția și impactul acestora în timp asupra economiei, reprezintă o condiție prealabilă pentru dezvoltarea politicilor și a instrumentelor de atragere a investițiilor. Aceste politici trebuie să ia în considerare impactul pe care investițiile străine îl pot produce, bunăoară, dacă acestea vor crea condiții de integrare a companiilor locale în lanțurile valorice globale, vor contribui la creșterea gradului de complexitate a exporturilor etc. În acest sens, un rol central le revine Ministerului Dezvoltării Economice și Digitalizării și Agenției de Investiții, între ele fiind necesară o cooperare strânsă pentru a realiza dezideratul de atragere a investițiilor străine care să contribuie la sporirea competitivității și la specializarea inteligentă a economiei. La mijlocul anului 2023 a fost reformată Agenția de Investiții,[11] care a fost transformată din autoritate administrativă centrală din subordinea Guvernului în instituție publică, ceea ce presupune că va activa în baza principiilor de autogestiune. În continuare, succesul reformei va depinde de capacitatea Agenției de a atrage resursele necesare pentru a-și asigura un management eficient și stabil, care să permită realizarea eficientă a mandatului de atragere a investițiilor și de susținere a activității investiționale. Tot în acest context, este nevoie de o nouă viziune asupra diplomației economice - una axată mai mult pe sporirea vizibilității Republicii Moldova ca destinație de investiții. Aceasta ar presupune dezvoltarea capacităților atașaților economici, deschiderea unor noi birouri comerciale sau dezvoltarea celor existente, dar și stabilirea unor mandate clare însoțite de indicatori de performanță bine definiți pentru a responsabiliza activitatea acestora și a cuantifica impactul adus.

11 https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=137917&lang=ro

Firme

Capitolul analizează dinamica sectorului privat din Republica Moldova, identificând cele mai pregnante tendințe din perioada 2021-2023. O atenție sporită este acordată evoluției sectoarelor economice în contextul numeroaselor crize cu care se confruntă țara, prezentând provocările și schimbările structurale apărute. Analiza mediului de afaceri relevă îmbunătățiri în perceperea nivelului de corupție și a cadrului pentru inovații, dar și o înrăutățire a nivelului de libertate economică. Totodată, după mulți ani, Guvernul a respectat calendarul bugetar în privința politicii fiscale, în timp ce în cazul documentelor de planificare strategică din domeniile economice există lacune ce țin de aprobarea și coerența implementării. Recomandările de politici, formulate în acest capitol, militează pentru lansarea și scalarea produselor FACEM, unde capitalul pentru finanțare este acordat de stat, pentru a face piața accesului la finanțare mai competitivă; stimularea serviciilor de dezvoltare a afacerilor și culturii antreprenoriale; dar și valorificarea resurselor interne pe piața muncii în condițiile deficitului semnalat de angajatori. Un focus aparte abordează pregătirea instituțiilor și a mecanismelor de implementare pentru absorbția fondurilor europene, în contextul statutului de țară-candidată pentru aderarea la UE. De asemenea, în prim-plan figurează recomandările pentru subvenționarea mai țintită și mai strategică în agricultură, dar și pentru susținerea micilor producători prin simplificarea cadrului normativ de operare și prin programe de suport.

Analiza principalelor tendințe și evoluții în sectorul real

Creșterea cifrei de afaceri a firmelor, rezultată în anul 2022, a fost „mâncată" de inflație.

După o creștere nominală de 27,8% în 2021, anul trecut sectorul corporativ a înregistrat o majorare de 25,4% a cifrei de afaceri. Aceasta însă, în mare parte, nu e decât o ajustare la inflație (care a constituit 28,7% în anul 2022). Numărul de întreprinderi care formează statistica antreprenoriatului a crescut cu 3,8% f-a-p, până la 62,6 mii de unități. Este de consemnat faptul că majorarea numerică a firmelor a fost una cantitativă și mai puțin competitivă. Astfel, în 2022 au fost mai multe întreprinderi Micro: +5,9% și Mici: +9,3%, în timp ce numărul întreprinderilor Mari și Medii a fost în scădere: -9,1%, respectiv -7,8%. În același timp, numărul mediu de angajați a consemnat o scădere ușoară de -0,6% f-a-p, până la 529 de mii, indicatorul în cauză fiind sub parametrii de până la pandemie, cu -4,3% (-22,8 mii salariați). Din perspectiva de profitabilitate, în anul 2022 peste jumătate din firme au raportat profit (53,2%), peste 1/3 au consemnat pierderi (35,4%), în timp ce alte 11,4% din întreprinderi au depus rapoartele pe zero, structura dată fiind apropiată de cea de anul trecut.

Pe fundalul crizelor multiple suprapuse, firmele sunt încă în stare de așteptare pentru extinderi și investiții, manifestând un optimism moderat privind perspectivele viitoare.

După ce au trecut printr-o creștere substanțială a costurilor energetice, logistice sau de finanțare, dar și prin nevoia de reconfigurare a lanțurilor de aprovizionare sau de vânzări, firmele moldovenești încă nu sunt pe deplin convinse privind instaurarea unui climat stabil și prielnic pentru dezvoltare. Datele Barometrului de afaceri[12] , un exercițiu sociologic realizat în lunile decembrie 2022 și mai 2023 pe un eșantion de peste 400 de întreprinderi, indică asupra unei îmbunătățiri de

12 https://barometru.md/ro/barometru/

percepție. Astfel, în dinamică, indicele general al Barometrului de afaceri s-a îmbunătățit de la -33,4% în decembrie 2022 la -19,2 în mai 2023, însă panta în continuare negativă a acestui indice sugerează că ponderea firmelor cu așteptări pesimiste rămâne mai mare decât a celor ce se așteaptă la evoluții pozitive. În același context, cercetarea BNS privind Tendințele în evoluția activității economice în trimestrul III 2023[13], realizată cu manageri de companii pentru anticiparea evoluțiilor viitoare ale economiei, relevă un optimism moderat în creștere. Astfel, comparativ cu cercetarea din trimestrul II, firmele anticipează o îmbunătățire în creștere a situației economice (sold conjunctural procentual de la 6,4 în Tr II la 9,7 în Tr III), precum și o creștere mai lentă a prețurilor (de la 14,1 la 9,0%). Statistica privind numărul de noi afaceri, înregistrate în primele opt luni ale anului 2023, relevă o creștere cu 17% f-a-p, până la 5,2 mii de unități, fiind totodată cel mai bun rezultat pentru perioada 2018-2023. În același timp, numărul de afaceri închise în ianuarie-august 2023 a crescut cu 57%, până la 5,4 mii de unități, ceea ce a rezultat într-un spor negativ de creare de noi afaceri. Acest indicator sugerează despre o majorare a numărului de falimente sau al antreprenorilor ce renunță la afaceri pe fondul impactului crizelor multiple la care a fost supusă economia moldovenească.

Figura 6.

Dinamica numărului de întreprinderi nou create și al celor lichidate, perioada ianuarie-august pentru fiecare an (pentru comparabilitate)

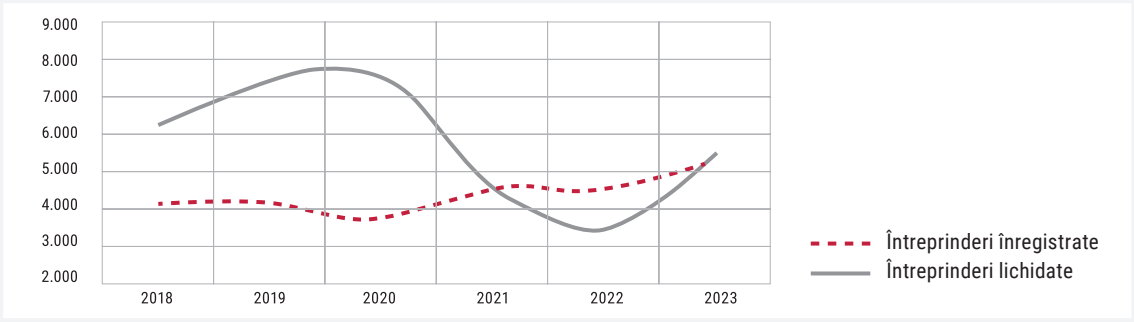

Sursa: Agenția Servicii Publice

> **Pe lângă un an 2022 ce s-a dovedit din nou secetos, fermierii au de gestionat și o conjunctură de piață cu o creștere puternică a costurilor.**

După o scădere puternică de 27,2% f-a-p în anul 2020, pe fondul secetei severe, și o recoltă record în anul 2021, cu o majorare a indicelui producției agricole de 58,0% f-a-p, agricultura moldovenească nu a fost ocolită de intemperiile vremii nici în 2022, când a înregistrat o reducere a volumului producției agricole, de -29,2% f-a-p. Pentru anul 2023 estimările sugerează o majorare a volumului producției agricole, de circa 25-30%, susținută în special de recoltele în creștere de porumb, grâu, floarea-soarelui și mere, și atenuată de scăderi în producția de struguri și prune, dar și în producția animalieră. În perioada 2022-2023, fermierii s-au confruntat cu o conjunctură de piață nefavorabilă. Pe de o parte, s-a produs o creștere considerabilă a costurilor la "inputurile" agricole (combustibil, pesticide, fertilizanți etc.), însoțite de o majorare substanțială și a costurilor de finanțare. Pe de altă parte, începând cu anul 2022, tendința generală internațională a prețurilor la produsele agricole este una de scădere. De exemplu, în luna august 2023, Indicele FAO[14] al prețurilor la alimente era cu 24% sub nivelul maxim atins în martie 2022. De altfel, și raportul financiar agregat al întreprinderilor agricole pentru anul 2022 arată o creștere nominală de 13% a vânzărilor, în condițiile unei creșteri a costului vânzărilor de 23%. Trendul descendent al prețurilor internaționale a afectat mai mulți producători locali, care au refuzat să-și vândă producția la sezon, preferând s-o țină la depozite în așteptarea unor prețuri mai mari. Acest fapt mai relevă, în mod

13 https://statistica.gov.md/ro/tendinte-in-evolutia-activitatii-economice-in-trimestrul-iii-2023-9557_60491.html
14 https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/

repetat, lipsa unor referințe valide pentru prețurile produselor agricole în timp real, cât și capacitățile limitate de planificare și de anticipare ale pieței. Similar cu alți ani secetoși, în 2022 producția agricolă a scăzut mai mult în cazul întreprinderilor agricole (-35% f-a-p) și mai puțin în cazul sectorului individual (-20% f-a-p), precum și mai mult în cazul producției vegetale (-35,9% f-a-p) și mai puțin în cazul producției animaliere (-3,2% f-a-p). În pofida șocurilor climatice tot mai frecvente, structura culturilor anuale continuă să fie dominată de porumb, grâu și floarea-soarelui, care în anul 2022 au constituit 82,1% din suprafața însămânțată. Proporția dată, menținută constantă în ultimii ani, reflectă și practica la fel de constantă de a devia de la respectarea rotației culturilor în favoarea profiturilor curente. În cazul producției animaliere se constată o scădere pentru al șaselea an consecutiv. Aceasta este generată de reducerea bazei de producere, și anume, a numărului de animale din gospodăriile oamenilor. De exemplu, la începutul anului 2018, efectivul de bovine din gospodării era de două ori mai mare față de începutul lui 2023, în timp ce efectivul de porcine - mai mare cu 80%. În același timp, majorarea efectivului de animale în cazul întreprinderilor are loc lent.

Contractarea cererii externe, prețurile în creștere la resursele energetice, seceta și reducerea lucrărilor de construcții au generat evoluții negative în producția industrială.

După un salt de 12,1% în 2021, în condițiile anului agricol bun și ale recuperării post-pandemice, și o scădere de -5,1% în 2022, sub presiunea creșterii prețurilor la energie și a cererii externe în scădere, în 2023 industria moldovenească pare încă să digere greu consecințele factorilor de anul trecut. Domeniile care au redus cel mai mult volumele de producție în anul 2022 f-a-p au fost: Fabricarea echipamentelor electrice (-59,4%), Fabricarea autovehiculelor, a remorcilor si semiremorcilor (-34,1%) și Fabricarea de mobilă (-29,8%). În același timp, dublarea producției de uleiuri și grăsimi a atenuat scăderea. Pentru 2023, conform rezultatelor din prima jumătate a anului curent, indicele de volum al producției industriale s-a menținut pe sens negativ (-7,6%). Cele mai puternice descreșteri se atestă în domeniul fabricării substanțelor și al produselor chimice (-37% f-a-p), al industriei alimentare (-21,4% f-a-p), al industriei construcțiilor metalice (-16%), al fabricării articolelor de îmbrăcăminte (-14,9% f-a-p) și al fabricării de mobilă (-13,2% f-a-p). Situația în cauză este condiționată de: efectele creșterii prețurilor la resursele energetice, seceta de anul trecut, evoluțiile modeste din sectorul de construcții, dar și de cererea mai mică de pe piețele externe. Pentru a doua jumătate a anului producția industrială va fi influențată pozitiv de revenirea industriei alimentare, în condițiile existenței de materie primă suficientă și accesibilă, în timp ce așteptările mai modeste privind evoluția economică din UE reprezintă principala sursă de incertitudine. Prețurile de ieșire din fabrici a produselor a urmat, în general, tendința inflației, cu o creștere medie a prețurilor în industria prelucrătoare în ianuarie-iulie, de 14,5% f-a-p. Față de anul trecut, când se atesta un decalaj considerabil dintre dinamica prețurilor pentru piața internă față de cea externă, în anul curent diferențele au devenit neglijabile.

Figura 7.

Indicii prețurilor producției industriale în ianuarie-iulie, f-a-p, %

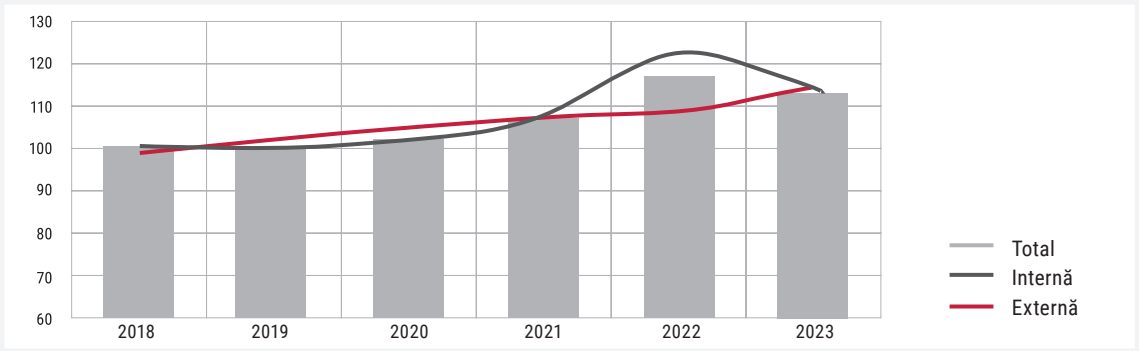

Sursa: Calculele autorului în baza datelor BNS

Afacerile din comerțul cu amănuntul resimt erodarea puterii de cumpărare a populației, în timp ce sectoarele IT și HoReCa vor avea o contribuție pozitivă la formarea PIB-ului și în acest an.

Rezultatele din prima jumătate a anului curent relevă o scădere de peste zece la sută a cifrei de afaceri în comerțul cu ridicata și o creștere de sub zece la sută pentru comerțul cu amănuntul, în condițiile în care rata inflației pentru ianuarie-iunie 2023 a constituit 20%. În același timp, în primele șase luni ale anului curent, sectorul HoReCa a consemnat o creștere nominală de 35-40% a vânzărilor, după ce în 2022 a raportat o majorare de 57,8%. Această tendință profilează o înclinație spre consum a populației, care se arată dispusă să cheltuie mai mult pentru agrement și distracții și mai puțin pentru economii și investiții sau pentru bunuri de folosință îndelungată. În sectorul de transport, parcursul pasagerilor a crescut cu 28,3%, în special din contul transportului avia, în timp ce volumul și parcursul mărfurilor transportate a scăzut cu 11,3%, respectiv 4,9%. Cel mai mult a fost afectat sectorul feroviar, unde parcursul mărfurilor s-a redus cu 1/3, rezultatul dat fiind condiționat de volumul mult mai mic de cereale pentru export, comparativ cu anul precedent. După o scădere de 15,1% a volumului lucrărilor de construcții, în anul 2022, sectorul și-a continuat declinul și în prima jumătate a lui 2023, cu o reducere în prețuri comparabile de 8,0% f-a-p, care a fost generată preponderent de scăderea volumului de lucrări din sectorul rezidențial (-22,9%). Reanimarea sectorului de construcții depinde, într-o mare măsură, de elaborarea unei viziuni de dezvoltare a zonelor rezidențiale din municipiul Chișinău și zonele adiacente capitalei. Sectorul IT continuă să reprezinte o sursă de creștere. Exporturile de servicii IT au ajuns la 468 de milioane USD în anul 2022, ceea ce este de 4,5 ori mai mult față de anul premergător deschiderii Moldova It Park - 2017. Tendința ascendentă se va menține și în acest an, având în vedere faptul că, în perioada ianuarie-iunie, cifra de afacere a companiilor din această industrie a crescut cu circa 25%.

Evoluția negativă a investițiilor în clădiri de locuit, spații de producere și infrastructură este atenuată de majorarea fluxurilor financiare în tehnologii și mijloace de transport.

După revenirea activităților economice din anul 2021, care a fost însoțită de o majorare în termeni reali a investițiilor, de 9,8%, recesiunea din 2022 a fost marcată de o scădere de -11,9% (în prețuri comparabile) a fluxurilor financiare. În 2022, cel mai mult au avut de suferit investițiile în clădiri rezidențiale (-28,2% f-a-p) și construcții inginerești (drumuri, căi ferate, poduri, stadioane etc.), cu -20,7% f-a-p. Rezultatele pentru prima jumătate a lui 2023 relevă o scădere de 4,9% f-a-p. Pe tipuri de imobilizări, cel mai mult au scăzut investițiile în sectorul rezidențial (-31,1% f-a-p), dar și cele în construcții inginerești (-11,5%) și clădiri nerezidențiale (-10,8%). Totodată, se atestă un spor pozitiv pentru investițiile în mijloace de transport (+19,0%), precum și în mașini și utilaje (+3,8%). Pe surse de finanțare, diminuarea a fost condiționată preponderent de investițiile efectuate din mijloacele proprii ale firmelor (-12,5% f-a-p), care acoperă financiar circa 61% din totalul investițiilor efectuate. În același timp, pe fondul finalizării mai multor proiecte din cadrul Programului „Satul European", în primele șase luni ale anului curent au crescut cu 59,6% investițiile finanțate din contul bugetului de stat. De asemenea, pentru a doua jumătate a anului, se anticipează o dinamică pozitivă a investițiilor în active imobilizate. Pe de o parte, stabilizarea prețurilor, scăderea dobânzilor la credite sau lansarea Programului guvernamental „373" ar trebui să redea mai multă încredere sectorului privat pentru a derula proiecte investiționale. Pe de altă parte, se observă o accelerare a implementării proiectelor de infrastructură și dezvoltare locală finanțate din bugetul public, inclusiv în contextul alegerilor locale din noiembrie 2023.

Sectorul bancar rămâne rezilient și sigur, dar e încă departe de a asigura pe deplin funcția sa primordială, de intermediere financiară.

Conform situației de la 31 august 2023, rata fondurilor proprii pe sectorul bancar a înregistrat valoarea de 31,6%, în creștere cu 2,1 p.p. de la începutul anului, fiind totodată cu mult peste limita minimă de 10%, prevăzută în legislație. Indicatorul de acoperire a necesarului de lichiditate (LCR)[15] depășește 240%, în condițiile în care valoarea minimă a acestuia este fixată la 100%. În pofida numeroaselor crize, calitatea portofoliului de credite pe sectorul bancar s-a deteriorat nesemnificativ. Astfel, în anul 2022, cota creditelor neperformante s-a majorat cu 0,3 p.p., până la 6,44%, iar de la începutul anului - cu alte 0,29 p.p., până la valoarea de 6,73% consemnată în august 2023. Totodată, se atestă o răcire a intermedierii financiare, astfel încât raportul Credite/Depozite a scăzut de la 0,65 în 2022 la 0,59 în august 2023. Nivelul de intermediere rămâne sub potențial inclusiv față de nivelul istoric de 0,81, consemnat în anul 2013, deși parametrii spre care trebuie să se țintească sunt și mai mari. Situația în cauză poate fi explicată prin factori ce vizează atât oferta, cât și cererea, și anume: i) băncile continuă să aibă alternative mai puțin riscante de a genera venituri, respectiv presiunea în acordarea de credite și expunerea la risc este mai redusă; ii) comparativ cu băncile din statele din regiune, care reușesc să atragă și alt capital pentru finanțarea economiei, cum ar fi emiterea de obligațiuni, sectorul bancar autohton este dependent aproape exclusiv de plasamentele atrase (care sunt preponderent pe termen scurt), având în vedere faptul că Republica Moldova nu dispune la moment de o referință economică externă; iii) din cauza culturii antreprenoriale reduse, multe afaceri nu sunt „bancabile"/eligibile pentru accesarea de finanțări, iar altele nu conștientizează oportunitatea scalării afacerilor prin acces la capital atras.

În pofida relaxării politicii monetare, creditarea încă nu și-a luat avânt, pe fondul crizei de încredere din partea firmelor, dar și a menținerii de către bănci a unor rate încă ridicate.

După o creștere de 35,8% f-a-p a volumului de credite noi acordate în 2021, anul 2022 a adus o majorare de doar 5,9%, susținută exclusiv de volumul debursărilor către persoanele juridice, în creștere cu 26,2% f-a-p, dar atenuată de scăderea cu 34,9% f-a-p a creditării populației. Rezultatele pentru primele opt luni ale anului curent relevă o creștere modestă, de doar 3,6%, a volumului de credite noi acordate pe sectorul bancar. Astfel, în perioada ianuarie-august, creditarea afacerilor în monedă națională a crescut cu 11,7% f-a-p, în timp creditarea în valută a scăzut cu 3,5%, în urma majorării substanțiale de către BNM, până la 45%, a nivelului rezervelor minime obligatorii în valută. Totodată, în același interval de timp, creditarea populației a consemnat o creștere de 24,7% f-a-p pentru creditele de consum și o scădere de -25,6% a debursărilor în cazul creditelor imobiliare. Un element specific al ultimilor doi ani este oscilația semnificativă a diferenței dintre ratele medii ale creditelor noi acordate și ratele medii de atragere a depozitelor. Astfel, în ultimele 12 luni, au fost consemnate deopotrivă cea mai mică și cea mai mare marjă dintre ratele la credite și depozite din, cel puțin, ultimii zece ani. Astfel, înăsprirea substanțială a politicii monetare de către BNM în anul 2022, prin majorarea ratei de bază până la 21,5%, a forțat băncile să crească semnificativ ratele la depozite și, într-o măsură mult mai mică însă, ratele la creditele noi acordate. Drept urmare, în noiembrie 2022, marja dintre ratele la creditele noi acordate și depozitele noi atrase a constituit minimul de 0,58 puncte procentuale. În schimb, pe parcursul anului

15 *Calculat ca raportul dintre rezerva de lichidități și ieșirile nete de lichidități în decursul unei perioade de criză de 30 de zile.*
14 *https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/*

2023, odată cu relaxarea politicii monetare și cu diminuarea până la 6% a ratei de bază, băncile au operat reduceri semnificative a ratelor la depozite și reduceri mult mai mici pentru creditele noi acordate. În consecință, în luna august 2023 a fost raportată o marjă medie dintre creditele noi acordate și depozitele noi atrase în lei de 6,81 p.p., ceea ce constituie un maximum cel puțin al ultimului deceniu.

Figura 8.

Diferența dintre rata medie la creditele noi acordate și depozitele noi atrase, p.p.

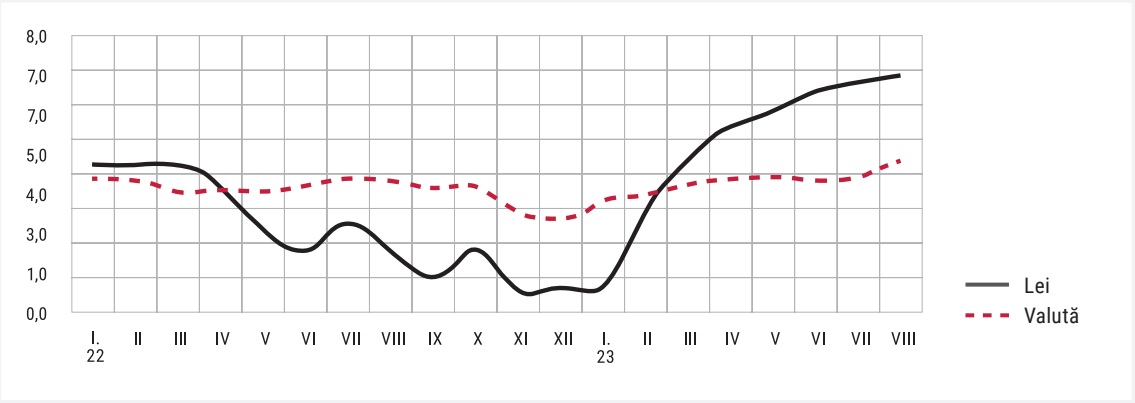

Sursa: Calculele autorului în baza datelor BNM

Analiza principalelor tendințe și evoluții privind mediul de afaceri

Ratingurile internaționale relevă îmbunătățiri în perceperea nivelului de corupție și a cadrului pentru inovații, dar și o înrăutățire a nivelului de libertate economică.

Republica Moldova figurează printre performerii ultimei ediții a Indicelui de Percepere a Corupției, realizat de Transparency International[16], cu o creștere de șapte puncte în perioada 2019-2022 și un salt în clasament de la locul 120 la 91 în anul 2022. Chiar dacă Transparency International[17] punctează că „Moldova a ieșit recent dintr-o perioadă politică turbulentă și a arătat o dorință reală de a implementa reforme anticorupție", ultimul scor - de 39 de puncte din 100 - este încă sub media de 43 de puncte, respectiv mai există un spațiu considerabil pentru a îmbunătăți lucrurile. În același timp, ediția pentru anul 2022 a Indicelui Global pentru Inovații[18], care se bazează pe șapte piloni (Infrastructură, Sofisticarea afacerilor, Capital uman și cercetare, Sofisticarea pieței, Cunoștințe și output-uri tehnologice, Output-uri creative, Instituții), plasează Republica Moldova pe locul 56 din 132 de economii analizate, cu o îmbunătățire de opt poziții în clasament. Potrivit acestui raport, principalele puncte-forte ale Moldovei, pentru asigurarea unui cadru adecvat pentru inovații, sunt cuantumul cheltuielilor publice pentru educație raportat la PIB, productivitatea muncii, exporturile de servicii TIC, valoarea mărcilor comerciale după origine sau crearea de aplicații mobile. Totodată, partea de vulnerabilități se face remarcată prin: nivelul precar de dezvoltare a clusterelor, politicile pentru derularea afacerilor, performanța logistică sau nivelul de colaborare pentru R&D dintre universități și sectorul privat. La fel, în ediția din 2023 a Indicelui Libertă-

16 https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/mda
17 https://www.transparency.org/en/news/cpi-2022-eastern-europe-central-asia-growing-security-risks-authoritarianism-threaten-progress-corruption
18 https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy

ții Economice, realizat de Heritage Foundation, scorul Republicii Moldova este de 58,5[19], țara clasându-se pe locul 96 la nivel mondial. În același timp, Moldova ocupă doar poziția 40 din cele 45 de state din regiunea Europei, incluse în raport. Comparativ cu ediția de anul trecut, scorul Republicii Moldova a scăzut cu 2,5 puncte, ieșind astfel din categoria „Moderat liberă" și regăsindu-se la calificativul de „Mai mult neliberă". Potrivit raportului, „bazele libertății economice nu sunt nici suficient de bine stabilite, nici puternic protejate". Totodată, raportul în cauză mai evidențiază faptul că performanța economică a țării este sub potențial, iar statul de drept slab subminează perspectivele unei dezvoltări economice mai semnificative și mai dinamice pe termen lung. Scorul în scădere din ediția din 2023 a raportului a fost aproape exclusiv influențat de micșorarea, față de anul trecut, a indicatorului Drepturi de proprietate - de la 55,9 la 37,9 puncte. O asemenea scădere poate fi explicată prin starea de urgență, valabilă în țară de la începutul agresiunii ruse în Ucraina, care sporește riscurile de expropriere, precum și calitatea aplicării contractelor, a drepturilor de proprietate și a legii în general.

După mulți ani, Guvernul a respectat calendarul bugetar în privința politicii fiscale, în timp ce în cazul documentelor de planificare strategică din domeniile economice există lacune ce țin de aprobarea și de coerența implementării.

În luna iulie 2023, Parlamentul a votat în lectură finală proiectul politicii fiscale pentru anul 2024, oferind astfel, din această perspectivă, mai multă predictibilitate mediului de afaceri. Printre măsurile de politică fiscală adoptate se regăsesc: i) extinderea spectrului de stimulente fiscale și revizuirea categoriilor de cheltuieli spre deducere în scopuri fiscale suportate de către angajator în favoarea angajaților, în vederea sporirii instrumentelor de menținere a angajaților; și ii) uniformizarea cotelor impozitului pe venitul persoanelor fizice, reținute pentru veniturile investiționale și financiare, prin stabilirea acestora la 6%. În general, sursele de creștere a veniturilor bugetare, pe care se mizează pentru anul viitor, sunt preponderent din contul impozitelor indirecte (accize și TVA). În același timp, Guvernul are restanțe în ceea ce privește elaborarea unui calendar clar pentru prioritățile de politici sectoriale, dar și la respectarea documentelor de politici în vigoare. De exemplu, Ministerul Dezvoltării Economice și Digitalizării nu are, la acest moment, un document-umbrelă care să reflecte prioritățile strategice pentru următorii ani, iar domenii precum cel al atragerii investițiilor și al promovării exporturilor nu este acoperit de un document de politici încă din anul 2020. O situație similară atestăm și la Ministerului Agriculturii și Industriei Alimentare - în cazul acestei instituții, strategia veche de dezvoltare a expirat în anul 2020, iar noua Strategie națională de dezvoltare agricolă și rurală pentru anii 2023-2030 a fost aprobată abia la începutul anului 2023, în timp ce programul de implementare a respectivei strategii încă așteaptă să fie aprobat. O altă problemă în acest context ține de lipsa de raportare constantă privind modul de implementare a documentelor de politici, dar și de coerența respectării prevederilor aprobate. Bunăoară, proiectul de lege pentru modificarea „modului de administrare a drumurilor"[20], promovat de Ministerul Infrastructurii și Dezvoltării Regionale (MIDR) și aprobat de Parlament în vara acestui an, contravine prevederilor asumate în Strategia cu privire la administrarea proprietății de stat, aprobată de Guvern la finele anului trecut.

19 https://www.heritage.org/index/country/moldova

20 https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2552-disfunc%C8%9Bionalit%C4%83%C8%9Bile-majore-ale-procesului-de-promovare-a-politicilor-publice-descrise-pe-exemplul-proiectului-de-lege-pentru-modificarea-%E2%80%9Emodului-de-administrare-a-drumurilor%E2%80%9D&category=7

Lansarea și scalarea produselor FACEM, unde capitalul pentru finanțare este acordat de stat.

Accesul la finanțare rămâne o constrângere puternică pentru firme, în special pentru IMM-uri. În acest sens, operaționalizarea cadrului normativ aferent funcționării Fondului pentru antreprenoriat și creștere economică a Moldovei (FACEM)[21] este salutabilă. Mai mult, în anul 2023 a fost lansat și primul produs din cadrul FACEM - Programul guvernamental de stimulare a investițiilor 373[22]. Chiar dacă Programul 373, care presupune compensarea unei părți a ratei dobânzii pentru IMM-uri de către stat, este unul benefic, acesta nu e de natură să facă piața creditelor investiționale mai competitivă per ansamblu. În același timp, lansarea în cadrul FACEM a unor produse care să ofere capitalul pentru finanțare din partea statului, la costuri reduse, este o soluție mai viabilă și mai durabilă. Acordarea capitalului din resursele statului va forța băncile să-și ajusteze propriile produse pentru credite investiționale în sensul îmbunătățirii condițiilor pentru antreprenori. Avantajul acestei soluții vine și din faptul că, în pofida unei abundențe de lichidități în sectorul bancar, resursele cu maturități lungi sunt limitate. În plus, un produs FACEM investiții va fi unul de tip revolving, iar capitalizarea acestuia în timp, inclusiv din suportul partenerilor externi, poate crea un instrument de sprijin veritabil pentru a facilita accesul la resurse investiționale ieftine pentru firme.

Valorificarea resurselor interne pe piața muncii.

Datele statistice și sociologice sugerează în mod cert despre existența unor provocări și dezechilibre în intermedierea cererii și ofertei pieței de muncă. Dintre agenții economici chestionați în anul 2022 de către Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă (ANOFM)[23], 17% au raportat că au dus lipsă de forță de muncă în ultimele 12 luni. În același timp, datele ANOFM relevă că, în medie, doar unu din patru locuri de muncă vacante înregistrate sunt valorificate prin șomerii plasați în câmpul muncii. În ultimii ani, inclusiv în 2023, autoritățile au efectuat mai multe modificări pentru atragerea forței de muncă străine, iar unele firme deja fac uz de acest instrument - și o fac tot mai frecvent. Totuși, datele arată clar că pe piața locală există un bazin potențial de forță de muncă - și acesta trebuie adus/atras în rândul populației economic active. În sensul respectiv, este evidentă necesitatea de a reforma ANOFM[24] printr-o serie de activități ce merită prioritizate, și anume: i) trierea bazei de beneficiari a ANOFM, ii) îmbunătățirea interacțiunii cu angajatorii, iii) modificarea cadrului de rezultate și de performanță, iv) modernizarea infrastructurii ANOFM, v) planificarea mai eficientă, simplificarea, digitalizarea și o mai bună incluziune în valorificarea măsurilor active de ocupare a forței de muncă, în paralel cu creșterea oportunităților de învățare și formare continuă, pentru a spori adaptabilitatea forței de muncă.

Stimularea serviciilor de dezvoltare a afacerilor și a culturii antreprenoriale.

Mediul de afaceri autohton, în special afacerile micro și cele mici, se remarcă printr-o cultură de afaceri și cunoștințe limitate, ceea ce reprezintă o frână pentru dezvoltarea lor și pentru valorificarea oportunităților existente. Bunăoară, printre principalele provocări care limitează cererea de finanțare pentru programele Organizației pentru dezvoltarea Antreprenoriatului (ODA), instituția menționează[25]:

21 https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135918&lang=ro
22 https://373.gov.md/
23 https://www.anofm.md/view_document?nid=19888
24 https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2543-de-ce-avem-nevoie-de-o-reform%C4%83-a-agen%C8%9Biei-na%C8%9Bionale-de-ocupare-a-for%C8%9Bei-de-munc%C4%83?&category=7
25 https://www.oda.md/files/rapoarte/2022/Raport%20anual%20IP%20ODA,%20anul%202022.pdf

cunoașterea limitată a programelor, nivelul scăzut de înțelegere a programelor, capacitatea redusă de a dezvolta și a scrie planuri de afaceri sau capacitatea redusă a antreprenorilor de a implementa la timp proiectele investiționale. Prin urmare, se impune fixarea mai puternică a accentelor pe programe de educație antreprenorială, dar și stimularea dezvoltării pieței de consultanță.

Pregătirea instituțiilor și a mecanismelor de implementare necesare pentru absorbția fondurilor europene.

Statutul de țară-candidată la UE și perspectiva de deschidere a negocierilor de aderare cu Uniunea Europeană deschide oportunități semnificative de accesare a fondurilor europene pentru dezvoltarea economiei. Rata de absorbție însă va depinde în mod prioritar de capacitatea instituțiilor de implementare din Republica Moldova de a avea mecanisme eficiente de distribuție a resurselor, precum și un nivel de guvernanță solid, care să asigure echitatea firmelor locale și credibilitatea în fața partenerilor externi. Din această perspectivă, este imperativ de a alinia la aceste rigori instituții precum AIPA, Administrația de Stat a Drumurilor, Agenția de Eficiență Energetică, ANOFM, ODA sau Agenția de investiții.

Subvenționarea în agricultură, mai țintită și mai strategică.

Deși valoarea Fondului de subvenționare în agricultură pentru anul 2022 (1,68 miliarde de lei) este aproape dublă comparativ cu anul 2018, nemulțumirile fermierilor, dar mai ales impactul scontat pentru economie, rămân întrebări la ordinea de zi. Una dintre problemele privind distribuția resurselor derivă din faptul că acestea, în mare parte, se acordă reieșind doar din analiza de conformitate și nu țin cont de viabilitatea proiectului, de riscurile afacerii sau de fezabilitatea ei economică. În particular, este vorba de măsurile post-investiționale care, în anul 2022, au reprezentat ¾ din valoarea fondului. De exemplu, construcția unui depozit frigorific ține cont într-o mică măsură de potențialul de valorificare a acestuia. Prin urmare, se impune extinderea cadrului de evaluare a proiectelor, pentru a exista garanția că banii publici sunt direcționați în proiecte durabile, ce sunt aliniate la prioritățile strategice. Un alt element care trebuie modificat în cadrul de subvenționare este reintroducerea principiului „primul venit - primul servit". Pentru anul 2023, AIPA urmează să le plătească producătorilor agricoli, ca angajamente asumate în 2022, suma de circa 1,23 de miliarde de lei, adică aproximativ 2/3 din valoarea fondului. Această situație, pe lângă faptul că este o derogare de la principiile finanțelor publice, reprezintă un handicap mai ales pentru fermierii mici, care sunt în situația de a aștepta și peste un an de zile pentru a primi subvenția de la stat. Al treilea element necesar de schimbat în modalitatea de subvenționare vizează modelarea mult mai pronunțată a comportamentului de producere al fermierilor, încurajându-i și determinându-i să respecte asolamentele și să se adapteze la schimbările climaterice.

Susținerea micilor producători prin simplificarea cadrului normativ de operare și prin programe de suport.

Datele din cercetarea Demografia întreprinderilor arată că, în anul 2021, a fost înregistrată o discrepanță de 18,5 puncte procentuale dintre rata de supraviețuire după primul an per total economie (47,7%), comparativ cu rata din industria prelucrătoare (29,2%). Per ansamblu, rata de supraviețuire mai mică din activitatea de producere se explică printr-un nivel de sofisticare mai ridicat al acestor afaceri, care solicită cunoștințe și expertiză mai complexă, dar și prin necesitatea unui capital inițial mult mai mare pentru ele. În plus, discrepanța mai mare din anul 2021 relevă că pandemia de Covid-19, respectiv distorsionarea lanțurilor de aprovizionare, dar și inflația în creștere au afectat într-o măsură mai mare companiile din industria prelucrătoare. Dezvoltarea industriei moldovenești este marcată și de puternice dezechilibre regionale, care din motive obiective pot fi atenuate doar prin susținerea producerii la scară mică. În

condițiile în care cele mai multe raioane cu cel mai redus nivel de industrializare se caracterizează și printr-o densitate mică a populației, este evident că atragerea unor investitori care să creeze aici întreprinderi mari cu multe locuri de muncă este puțin fezabilă. În schimb, susținerea activității producției la scară mică poate constitui un imbold pentru sporirea nivelului de industrializare și atenuarea depopulării, precum și o posibilitatea de a substitui o parte din importuri.

Ajustarea legislației și planificarea ieșirii din starea de urgență.

Situația de urgență perpetuă, instituită de peste un an și jumătate în Republica Moldova, generează un grad mai înalt de insecuritate din perspectiva asigurării dreptului la proprietate. Aceasta reiese din puterea discreționară majoră de care dispune Guvernul, aspect ce s-a regăsit în mod negativ și în ultima ediție a Indicelui Libertății Economice. Este de recomandat ca Guvernul să creeze pârghiile normative necesare pentru a administra țara în afara situației de urgență, în pofida circumstanțelor existente, condiționate de agresiunea rusă în Ucraina și care impun adesea răspunsuri rapide și operative.

Tabelul 1.

Principalii indicatori monitorizați privind economia Republicii Moldova

	2021	2022	2023 *estimat*
Produsul Intern Brut, %	13,9	-5,9	3,3
Producția agricolă, f-a-p, %	57,9	-29,2	30
Producția industrială, f-a-p, %	12,1	-5,1	0
VAB din comerțul cu amănuntul și ridicata, f-a-p, %	21,2	-2,1	0
Volumul construcțiilor, creștere f-a-p, %	4,7	-15,1	-3,0
Formarea brută de capital fix, creștere f-a-p, %	15,5	-8,6	3,0
Influx de ISD, creștere f-a-p, %	149	51,4	n.a.
Indicele prețurilor de consum, creștere f-a-p, %	5,1	28,7	13
Credite noi acordate, creștere f-a-p, %	35,8	5,9	10
Depozite noi atrase, creștere f-a-p, %	18,1	57,5	3
Rata fondurilor proprii, %	25,9	29,5	n.a.
Ponderea creditelor neperformante în totalul de credite, %	6,1	6,4	6,5
Lichiditatea pe termen lung, %	0,74	0,67	n.a.
Exportul de bunuri și servicii, f-a-p, %	27,5	37,9	2
Importul de bunuri și servicii, f-a-p, %	32,5	28,5	-2,5
Indicele Libertății Economice, scor	61,3	58,5	n.a.
Indicele Global pentru Inovații, poziția în clasament	64	56	n.a.

Sursa: *Calculele autorului, în baza datelor preluate de pe: http://statistica.gov.md, http://www.bnm.md, https://www.heritage.org/index/*

Oameni

În capitolul dat sunt analizate aspectele ce țin de nivelul de trai al populației. În prima jumătate a anului 2023 a continuat recesiunea economică înregistrată în 2022, ceea ce a fost asociat cu o scădere semnificativă a consumului final al gospodăriilor casnice. În cea mai mare măsură s-a redus procurarea de către gospodării a serviciilor, în special, ca urmare a scumpirii serviciilor comunal-locative. Cu toate că salariul mediu brut real și pensia medie reală s-au majorat în T2:2023 față de T2:2022, ritmul lor de creștere a fost lent, iar nivelul înalt al prețurilor continuă să fie o provocare pentru multe gospodării. Numărul persoanelor ocupate, de asemenea, a crescut în T2:2023 comparativ cu T2:2022, însă acest spor s-a datorat, în cea mai mare parte, angajărilor în sectorul public, precum și ocupării în sectorul informal. Aceste și alte evoluții sunt descrise detaliat în continuare, iar capitolul se finalizează cu un set de propuneri ce ar susține nivelul de trai al populației, precum și ar contribui la depășirea constrângerilor de pe piața muncii.

Analiza principalelor tendințe și evoluții

Recesiunea economică înregistrată în Republica Moldova începând cu trimestrul II al anului 2022 a fost asociată primar cu reducerea consumului final al gospodăriilor casnice.

După o creștere compensatorie post-Covid semnificativă, înregistrată în anul 2021 (+17,3% în termeni reali), consumul gospodăriilor s-a contractat în 2022 (-6,3%) ca urmare a crizelor suprapuse (continuarea crizei prețurilor la resursele energetice și produsele alimentare, exacerbată de declanșarea războiului în Ucraina). În prima jumătate a anului 2023, consumul final al gospodăriilor casnice a continuat să se reducă, deși ritmul de contractare a încetinit ușor (-5,6%) (figura 9). În cea mai mare măsură s-a redus procurarea serviciilor de către gospodării (-23,1% în termeni reali), ca urmare a scumpirii serviciilor comunal-locative (+20,3% în iunie 2023 comparativ cu începutul anului), în special a serviciilor de încălzire centralizată (+142,1%) și a gazelor naturale livrate prin rețea (+38,5%). Trebuie de menționat că anterior, pe parcursul anului 2022, serviciile comunal-locative s-au mai scumpit de aproape două ori (+94,3% în decembrie 2022 față de decembrie 2021). Pentru a atenua impactul crizei energetice, în perioada noiembrie 2022 – martie 2023, Guvernul a compensat parțial creșterea tarifelor la gazele naturale, energia termică și energia electrică prin Programul „Ajutor la contor”[26], finanțat din Fondul de reducere a vulnerabilității energetice, instituit prin Legea 241/2022. Cu toate că circa 80% din gospodării au fost clasificate ca având un grad ridicat de vulnerabilitate energetică și au primit compensații maxime, programul a prevăzut anumite plafoane pentru consumul compensat. Aceasta a rezultat în necesitatea de a economisi resurse energetice de către gospodăriile casnice și s-a reflectat în statistica consumului.

26 https://compensatii.gov.md/ro

Figura 9.
Indicii volumului fizic, creștere f-a-p, %

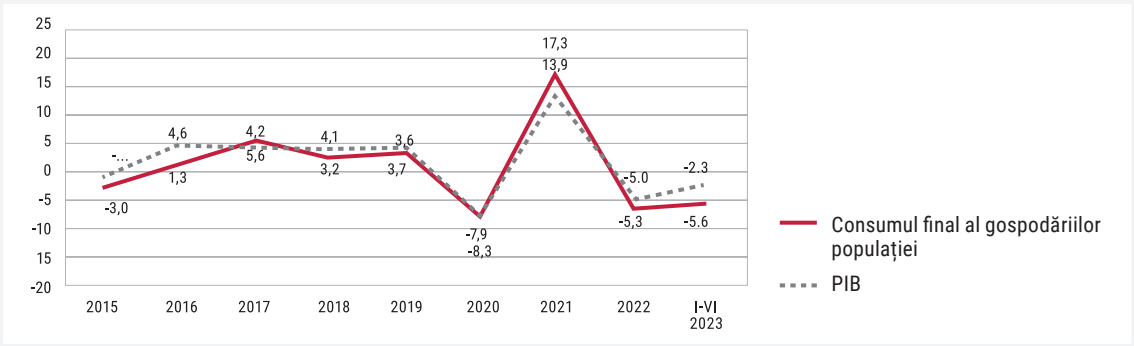

Sursa: Datele BNS

Măsurile de susținere socială luate de Guvern în perioada rece a anului au ameliorat, într-o oarecare măsură, situația economică a gospodăriilor cu venituri mici, dar nu au reușit să protejeze complet standardele de viață ale populației.

Pe parcursul anului 2022 și în primul trimestru al anului 2023, inflația accelerată a erodat substanțial puterea de cumpărare a veniturilor. Astfel, la sfârșitul anului 2022, salariul mediu lunar brut s-a majorat cu 18% față de T4:2021, însă creșterea superioară a prețurilor de consum a determinat reducerea salariului real cu 11%. În T1:2023, ritmul de scădere a salariului mediu real a decelerat până la -4%, iar în T2:2023, pentru prima oară într-un an și jumătate de scădere, salariul mediu real a înregistrat, datorită temperării inflației, o creștere de 1% față de T2:2022. Dinamica pensiei medii reale a oscilat pe parcursul anului 2022 și la începutul lui 2023 între creșteri și scăderi, înregistrând, după indexarea din aprilie 2023, o creștere reală de 4% față de T2:2022. Remiterile primite de populație în anul 2022, exprimate în lei, au crescut ușor în termeni nominali datorită deprecierii leului (+3% față de 2021). Cu toate acestea, majorarea lor a fost depășită cu mult de ritmurile înalte ale inflației, astfel încât, în termeni reali, remiterile au scăzut cu circa 20%. Scăderea remiterilor reale a continuat și în anul 2023: -7% în T1:2023 și -25% în T2:2023 (figura 10), atât din cauza diminuării intrărilor de remiteri exprimate în valută, cât și ca urmare a aprecierii leului moldovenesc.

Figura 10.
IPC și veniturile reale, creștere f-a-p,%

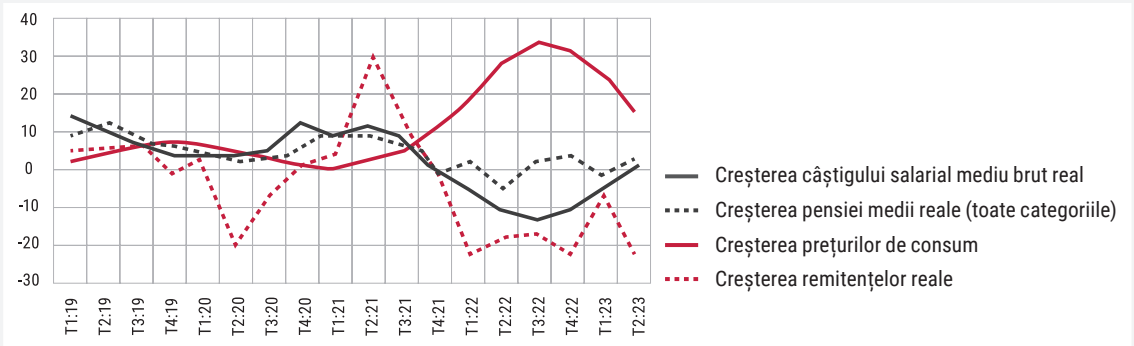

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNS și BNM

Din cauza inflației accelerate, în anul 2022 au crescut indicatorii sărăciei, efectele ei fiind distribuite inegal între diverse grupuri ale populației.

Ca urmare a creșteri prețurilor de consum, în anul 2022 a fost majorat pragul sărăciei absolute – de la 2285 de lei până la 2942 de lei lunar. În consecință, rata sărăciei absolute (ponderea populației ale cărei cheltuieli de consum sunt inferioare acestui prag) a

crescut de la 24,5% la 31%, revenind la nivelul anului 2014. Trebuie de menționat că nici cheltuielile de consum medii lunare pentru o persoană nu s-au situat foarte departe de pragul sărăciei absolute, constituind 3712 lei (€187) în anul 2022. Factorii care expun populația unui risc disproporționat de sărăcie sunt: traiul în mediul rural, traiul în regiunea de sud a țării, numărul copiilor întreținuți, vârsta înaintată, ocuparea în sectorul agricol și dizabilitatea. Astfel, rata sărăciei absolute, în anul 2022, a constituit 40% în mediul rural față de 17% în mediul urban; 49% în regiunea de sud față de 31% în regiunea de nord a țării; 40% în gospodăriile cu trei și mai mulți copii comparativ cu 23% în gospodăriile cu un singur copil; 44% la vârstnici (60+ ani) față de 23% la persoanele de 30-39 de ani; 41% la persoanele cu dizabilități comparativ cu 30% la persoanele fără dizabilități. Cel mai pronunțat decalaj din punctul de vedere al riscului de sărăcie s-a înregistrat între persoanele pentru care pensia este sursa principală de venit – 46% din acestea trăiesc sub pragul sărăciei absolute – și persoanele care trăiesc din salarii în sectorul non-agricol (19%). Aceasta denotă faptul că rata de înlocuire a salariului prin pensii rămâne în continuare scăzută. În același timp, nu au fost înregistrate diferențe semnificative de gen, riscurile de sărăcie pentru bărbați și femei fiind aproximativ egale (31%).

Figura 11.
Indicatorii sărăciei absolute, %

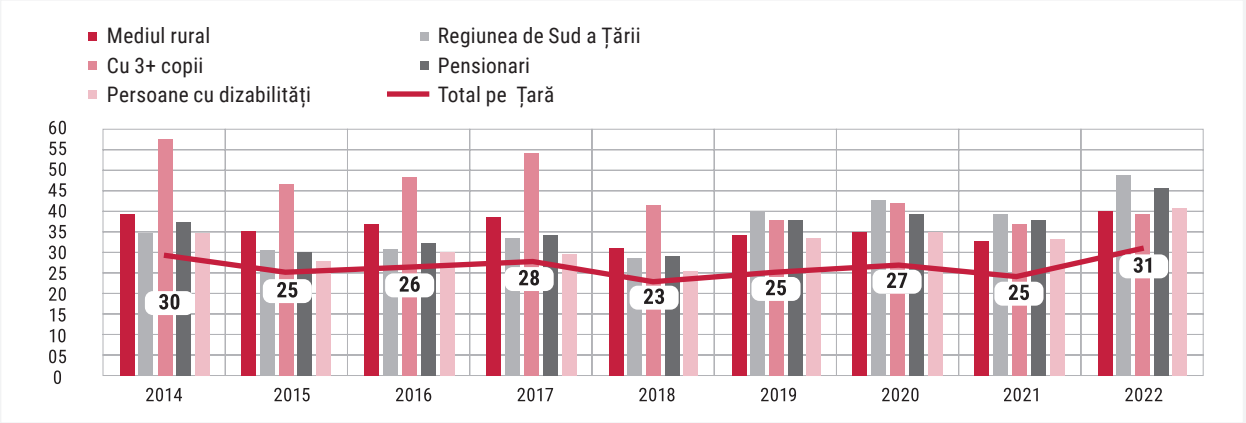

Sursa: Datele BNS

Datele statistice privind ratele de sărăcie și distribuția populației după mărimea veniturilor în anul 2023 încă nu sunt disponibile, dar există anumite semne de îmbunătățire a situației economice percepută de populația cu venituri medii.

Conform rezultatelor Barometrului Opiniei Publice realizat în septembrie 2023, nu s-a schimbat esențial ponderea respondenților care cred că veniturile lor nu sunt suficiente nici pentru strictul necesar (21%, la fel ca în anii precedenți). Totodată, a scăzut ponderea celor cu venituri care le ajung numai pentru strictul necesar (de la 43% în 2022 la 39% în 2023) și a crescut ușor ponderea celor care reușesc să aibă un trai decent (de la 26% la 28%) și a celor cu venituri care le ajung și pentru unele bunuri mai scumpe sau le ajung pentru tot ce le trebuie: de la 9% în 2022 la 12% în 2023.

De notat că deținerea unui loc de muncă nu reprezintă o asigurare contra sărăciei, în Moldova fiind destul de răspândit fenomenul „săracilor care muncesc" (working poor).

Astfel, conform rezultatelor Cercetării Bugetelor Gospodăriilor Casnice, realizată de BNS, în anul 2022, 11% din salariați s-au situat în prima chintilă după cheltuielile de consum (20% din populație cu cele mai mici cheltuieli). În 2022, Guvernul a majorat salariul minim de la 3500 lei la 4000 lei (aproximativ 200 de euro) pentru un program deplin de lucru de 169 de ore pe lună (40 de ore/săptămână), începând cu 1 ianuarie 2023, atât pentru sectorul privat, cât și pentru cel

public, deși sindicatele au cerut cel puțin 5000 lei (aproximativ 250 de euro). În pofida majorării cu 14%, salariul minim după impozitare rămâne doar puțin peste pragul sărăciei absolute. Salariile care nu scot oamenii din sărăcie sunt unul dintre factorii determinanți ai ratei înalte de inactivitate în Republica Moldova[27]. Conform rezultatelor Anchetei forței de muncă, în T2:2023, rata de inactivitate a populației în vârstă de 20-64 ani (proporția populației în afara forței de muncă în vârstă de 20-64 ani în populația totală de aceeași categorie de vârstă) a fost în descreștere față de T2:2022 (45,5%), dar a rămas în continuare înaltă – 41,2%, ceea ce este de două ori mai mult decât în Uniunea Europeană (20,6% în 2022)[28]. Deși numărul persoanelor ocupate a crescut în T2:2023 comparativ cu T2:2022, acest spor s-a datorat în cea mai mare parte angajărilor în sectorul public (+15 mii de persoane), precum și precarizării ocupării în sectorul privat. În T2:2023, în sectorul privat, a sporit numărul persoanelor ocupate în întreprinderile sectorului informal (+14 mii de persoane), în timp ce ocuparea în întreprinderile sectorului formal a scăzut (-11 mii de persoane). De notat că, concomitent, a crescut numărul persoanelor sub-ocupate (+6 mii de persoane) și numărul șomerilor (+14 mii de persoane).

Conform prognozei pieței muncii în Republica Moldova, elaborată de Expert-Grup[29], pe termen mediu cererea de forță de muncă va crește mai repede decât oferta, ceea ce va determina accentuarea deficitului forței de muncă.

Cererea de forță de muncă va spori pe fundalul reluării creșterii economice, iar oferta de muncă va fi favorizată de majorarea salariilor reale. Astfel, către anul 2026, populația ocupată va crește cu 5,1-7,4% față de 2022, iar rata de ocupare va atinge nivelul de 43,7-44,8%, oferta de forță de muncă situându-se între 774-832 de mii de persoane, conform diferitelor scenarii. În același timp, se prognozează că spre anul 2026 cererea pentru forță de muncă va depăși un milion de persoane, iar decalajul dintre cererea și oferta de muncă va atinge 18-25%. Deficitul de forță de muncă ar putea fi exacerbat și de finalizarea așteptată a războiului din Ucraina, pentru că reconstrucția postbelică a infrastructurii din țara vecină va presupune creșterea cererii pentru forța de muncă în regiune, respectiv va determina intensificarea emigrării din Republica Moldova. Deși evoluțiile din sfera ocupațională vor fi pozitive pentru salariați, susținând puterea lor de negociere (se prognozează că în anii 2024-2026 salariul mediu brut real va crește cu circa 5% anual), majorările salariale neînsoțite de creșterea productivității ar putea restrânge ambițiile de dezvoltare ale businessului sau chiar ar putea cauza imposibilitatea funcționării unor ramuri dependente de munca ieftină. Pentru Republica Moldova aceasta ar putea însemna nimerirea în „capcana veniturilor medii" – pierderea avantajului competitiv în exportul de bunuri ieftine din cauza creșterii costurilor, concomitent cu imposibilitatea de a ține pasul cu economiile mai dezvoltate pe piețele de bunuri și servicii sofisticate cu valoare adăugată mare, din cauza lipsei de tehnologii și de capital uman calificat.

Continuă să fie slabă incluziunea economică a persoanelor refugiate din Ucraina, care în prezent de află în Republica Moldova.

Refugiații se bucură de o anumită asistență și servicii sociale din partea statului, a organizațiilor internaționale și celor non-guvernamentale, însă gradul de încadrare a lor pe piața muncii rămâne scăzut. Potrivit datelor Agenției Naționale pentru Ocuparea Forței de Muncă, în septembrie 2023[30], doar 1185 din cei circa 65 de mii de cetățeni ucraineni, care se aflau în Republica Moldova de mai mult de 90 de zile[31], erau încadrați oficial în câmpul muncii. Există un set de factori ce împiedică angajarea ucrainenilor în Republica Moldova, cum ar fi necunoașterea limbii române, insuficiența aranjamentelor de îngrijire a copiilor, dar și nivelul de salarizare din Republica Moldova (cei care au dorit să muncească au plecat deja în țările UE)[32].

27 M. Soloviova (2023). Cât de oportună este liberalizarea condițiilor de admitere a lucrătorilor străini pe piața muncii din Republica Moldova?: https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2488-c%C3%A2t-de-oportun%C4%83-este-liberalizarea-condi%C8%9Biilor-de-admitere-a-lucr%C4%83torilor-str%C4%83ini-pe-pia%C8%9Ba-muncii-din-republica-moldova?&category=7

28 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFSA_IPGA__custom_7596440/default/table?lang=en

29 https://www.anofm.md/view_document?nid=20474

30 https://www.anofm.md/ro/node/20103

31 https://igm.gov.md/ro/content/cse-aprobat-modificarea-hg-212023-privind-protec%C8%9Bia-temporar%C4%83-persoanelor-str%C4%83mutate-din

32 https://www.ipn.md/ro/sunt-simplificate-procedurile-pentru-angajarea-refugiatilor-ucraineni-in-campul-7967_1098523.html

Guvernul trebuie să promoveze în continuare politici de sprijinire socială a gospodăriilor, având în vedere contextul macroeconomic nefavorabil pentru veniturile populației.

Cu toate că salariul mediu brut real și pensia medie reală s-au majorat în T2:2023, ritmul lor de creștere a fost destul de lent (1% și, respectiv, 4% față de T2:2022), iar creșterea economică prognozată pentru întregul an 2023 și anul 2024 va fi insuficientă pentru a ne putea aștepta la o avansare semnificativă a veniturilor populației. La aceasta se adaugă tendința de diminuare a remiterilor primite de gospodăriile din Republica Moldova, atât nominale, cât și reale. Coborârea așteptată a ratei inflației de la media de 13% în anul 2023 până la 5% în anul 2024 va însemna reducerea vitezei cu care cresc prețurile de consum, însă nu și scăderea nivelului prețurilor, care vor rămâne o provocare mare pentru numeroase gospodării. De aceea, pentru menținerea rezilienței sociale, este important ca statul să continue programele de protecție socială, îmbunătățind totodată țintirea lor spre păturile mai vulnerabile (prin introducerea mai multor categorii de vulnerabilitate energetică, cu sprijin diferențiat pentru fiecare dintre ele; introducerea punctajului suplimentar pentru gospodăriile cu copii și persoanele cu dizabilități la etapa de evaluare a vulnerabilității; ajustarea mărimii compensațiilor în funcție de zona de reședință și de tarife; o mai bună verificare a veniturilor declarate de gospodării). Pe fundalul menținerii nevoilor înalte de finanțare a cheltuielilor sociale, Guvernul va avea în continuare nevoie de suport financiar extern.

Este binevenită promovarea politicilor îndreptat e spre depășirea constrângerilor care există atât pe partea cererii, cât și pe partea ofertei de forță de muncă.

Constrângerea pe partea cererii rezidă în incapacitatea angajatorilor de a oferi salarii competitive, din cauza productivității scăzute. Acest fapt necesită prioritizarea obiectivelor de creștere a eficienței întreprinderilor prin îmbunătățirea calității managementului și prin încurajarea tehnologizării proceselor. Pentru a soluționa problemele de pe partea ofertei de forță de muncă este recomandabil de mizat, prioritar, pe atragerea în câmpul muncii a populației economic inactive. Măsurile date trebuie elaborate și realizate înainte de a recurge la alte soluții, cum ar fi liberalizarea imigrării în Moldova a personalului necalificat de peste hotare. Inactivitatea din cauza îndeplinirii sarcinilor familiale trebuie abordată prin creșterea accesului părinților la serviciile creșelor și grădiniților, inclusiv în cadrul întreprinderilor, prin flexibilizarea orarelor de muncă și prin introducerea muncii la distanță, acolo unde este posibil. Pentru a diminua fricțiunile geografice de pe piața muncii, ar fi benefică implementarea programelor de mobilitate a muncitorilor sezonieri (migrația de la sat la oraș în afara sezonului agricol). Calificarea nepotrivită a forței de muncă poate fi abordată prin susținerea întreprinderilor în crearea condițiilor pentru instruirea internă a angajaților (de exemplu, prin deductibilitatea cheltuielilor de achiziție a echipamentelor didactice sau de organizare a cursurilor interne), prin continuarea programului de vouchere pentru instruire, prin intensificarea parteneriatelor dintre instituțiile educaționale și agenții economici, precum și prin liberalizarea condițiilor de creare și funcționare a instituțiilor educaționale, pentru a stimula concurența dintre ele. De asemenea, este necesară asigurarea unui grad mai mare de incluziune pe piața muncii pentru grupurile vulnerabile (persoane cu dizabilități, minorități naționale, vârstnici, tineri, refugiați).[33] În final, dar nu în ultimul rând, este esențială realizarea reformei ANOFM și asigurarea funcționalității Observatorului Pieței muncii și a comitetelor sectoriale.

33 *Măsurile concrete de politică sunt descrise în Programul național pentru ocuparea forței de muncă 2022-2026: https://social.gov.md/wp-content/uploads/2023/04/Programul-national-de-ocupare-a-fortei-de-munca-2022-2026.pdf*

Un pas important spre creșterea bunăstării gospodăriilor este accelerarea îndeplinirii măsurilor propuse de Comisia Europeană în Avizul său privind cererea de aderare a Republicii Moldova la UE.

În speță, realizarea condiționalității ce ține de reforma administrației publice presupune consolidarea capacităților acesteia prin revizuirea sistemului de salarizare, precum și reducerea decalajului dintre salarizarea în administrația publică centrală și cea locală. De asemenea, este prevăzută îmbunătățirea accesului populației la serviciile publice prin digitalizarea lor și prin operaționalizarea Centrelor Unificate de Prestare a Serviciilor (CUPS). O altă condiționalitate este implementarea Foii de Parcurs revizuite privind democrația locală și regională în Republica Moldova, semnată de Guvern cu Congresul Autorităților Locale și Regionale al Consiliului Europei la 15.04.2021. Foaia de parcurs prevede, între altele, alocarea de resurse financiare suficiente pentru autoritățile publice locale, inclusiv prin crearea Fondului național pentru dezvoltare regională și locală, și creșterea volumului veniturilor proprii ale APL prin îmbunătățirea sistemului de taxe și impozite locale. Aceasta va contribui la o mai bună luare în considerație a priorităților populației din raioanele Republicii Moldova. În final, măsurile mai prevăd și creșterea implicării societății civile în procesele decizionale de la toate nivelurile administrației publice, ceea ce va împuternici gospodăriile în dialogul lor cu statul.

Tabelul 2.

Principalii indicatori monitorizați privind bunăstarea populației

	2021	2022	2023 *(ultimele date disponibile)*	2023 *(prognoza)*
PIB pe cap de locuitor (% din media pe Europa Centrală și de Est din UE)	25	27	25 *(Sem. I 2023)*	-
Percepția populației asupra bunăstării (Barometrul Opiniei Publice). Ponderea celor cu venituri ce nu le ajung nici pentru strictul necesar (%)	21,2	21,5	21,0 *(Sept. 2023)*	-
Percepția populației asupra bunăstării (Barometrul Opiniei Publice). Ponderea celor cu venituri ce le ajung pentru un trai decent și unele bunuri mai scumpe sau le ajung pentru tot ce le trebuie (%)	10,3	8,8	11,7 *(Sept. 2023)*	-
Rata de ocupare (%)	39,8	40,5	43,7 *(T2: 2023)*	40,0
Rata de șomaj (%)	3,2	3,1	3,8 *(T2: 2023)*	4,0
Rata sărăciei absolute (%)	24,5	31,1	-	-
Creșterea salariilor în termeni reali (% f-a-p)	7,6	-9,6	1,3 *(T2: 2023)*	4,9
Emigrarea netă (% f-a-p)	de 6 ori	-5.3	-	-
Remiteri, USD (% f-a-p)	14	-4	0 *(Sem. I 2023)*	3
Coeficientul Gini (după veniturile disponibile totale) (%)	33,2	32,1	-	-
Creșterea consumului gospodăriilor în termeni reali (% f-a-p)	17,3	-6,3	-5,6 *(Sem. I 2023)*	-1,0
Indicele de Dezvoltare Umană în Moldova	0.767	-	-	-
Speranța de viață la naștere, ani	69,0	71,4	-	-
Ani de școlarizare anticipați	14,4	-	-	-
Ani de școlarizare medii	11,8	-	-	-
Venitul național brut (VNB) pe cap de locuitor (PPP $)	14875	-	-	-
Cheltuieli publice pentru învățământ (% din PIB)	5,53	5,82	5,74 *(2023 aprobat)*	-
Cheltuieli publice pentru ocrotirea sănătății (% din PIB)	5,59	5,01	5,39 *(2023 aprobat)*	-
Rata abandonului școlar, învățământ primar (%)	0,083	-	-	-
Locuințe conectate la rețeaua publică de aprovizionare cu apă (%)	71,8	74,0	-	-
Locuințe conectate la rețeaua publică de canalizare (%)	32,8	31,8	-	-

Sursa: BNS, Eurostat, BNM, PNUD, MEC, Barometrul Opiniei Publice, calculele autorilor

Guvernare

Acest capitol examinează calitatea guvernanței prin prisma reformelor pe care guvernarea le-a inițiat pentru a soluționa problemele interne preexistente și a se conforma, în paralel, cu cerințele UE în vederea deschiderii negocierilor de aderare. Analiza cuprinde perioada 2022-2023. În linii mari, acțiunile autorităților au reieșit din necesitatea de a îndeplini cerințele UE în timp record, ceea ce a generat motiv pentru îngrijorări legate de calitatea anumitor reforme. Accentul major al politicului a fost pus pe justiție. Instituțiile UE au susținut voința politică a guvernării de a implementa reforme. Totuși, există neajunsuri la diverse capitole, unde lipsesc capacități instituționale sau principiile de guvernanță necesită îmbunătățire. Există, totodată, și o predispunere politică favorabilă în cadrul Uniunii Europene, influențată puternic de raționamente geopolitice, pentru inițierea procedurilor privind negocierile de aderare cu Republica Moldova deja în 2024.

Analiza principalelor tendințe și evoluții

În contextul așteptărilor ridicate vizavi de reformele imperative pentru dialogul de preaderare cu UE, în componența Executivului s-a recurs la schimbări ce ar fi trebuit să îmbunătățească performanța actului de guvernare.

Aprobat prin decret prezidențial la 16 februarie 2023, noul Guvern a necesitat o înlocuire a trei miniștri deja în luna iulie a.c.. Ultimele schimbări în componența Cabinetului de miniștri au urmat raționamente preponderent politice, existența sau, dimpotrivă, absența unor competențe sectoriale solide nefiind predominante în procesul de selecție. Deficitul de cadre a rămas o problemă existențială pentru instituțiile publice, motiv din care au fost majorate salariile a 1300 de funcționari ai aparatului executiv[34]. Argumentul central invocat de guvernare ține de sporirea competenței instituțiilor publice[35]. În general, creșterea salariilor în sectorul public este văzută drept o politică adecvată pentru atragerea și/sau reținerea talentelor în sistem. Totodată, pe lângă majorarea salariilor, identificarea și atragerea competenței depinde și de utilizarea concursurilor și a principiilor meritocratice în procesul de angajare în sectorul public. Cazurile de anulare a concursurilor, precum cel pentru funcția de director al Agenției Naționale pentru Reglementare în Energetică[36], a pus sub semnul întrebării aderența necondiționată a guvernării la principiul de selecție meritocratică. Fluctuațiile negative din domeniul energetic, umanitar și al transportului, alimentate de prelungirea agresiunii militare a Federației Ruse contra Ucrainei, au necesitat intervenții continue din partea instituțiilor, dar și asistență externă.

Guvernarea a prelungit starea de urgență, în condițiile perpetuării situațiilor de criză. Războiul din vecinătate a fost folosit drept justificare politică pentru a continua actul de guvernare sub regimul special al stării de urgență.

Prin urmare, starea de urgență a fost prelungită fără întrerupere, începând cu criza energetică din octombrie 2021 și continuând cu agresiunea militară rusă împotriva Ucrainei, declanșată la 24 februarie 2022. Astfel, în perioada octombrie 2021 - septembrie 2023, Parlamentul a adoptat 12 hotărâri privind starea de urgență, iar de la începutul războiului în Ucraina starea de urgență a fost prelungită de zece ori (Hotărârile 105/2022 - 244/2023) , ultima prelungire fiind votată la 21 septembrie

34 https://mf.gov.md/ro/content/interviu-un-interviu-despre-salarii-politica-fiscal%C4%83-datoria-de-stat-dar-%C8%99i-alte-subiecte-de
35 https://newsmaker.md/ro/alaiba-despre-leafa-de-ministru-in-ultimii-patru-ani-am-primit-cel-mai-mic-salariu-din-viata-mea/
36 https://primelestiri.md/ro/scandal-in-jurul-concursului-anulat-pentru-functia-de-director-al-anre---130913.html

2023. Deși facilitează procesul de luare a deciziilor, starea de urgență continuată prin automatism și cu un scop de aplicare extins permite Guvernului să evite un control politic și interinstituțional robust. În combinație cu majoritatea parlamentară, asigurată de Partidul Acțiune și Solidaritate (63 din totalul de 101 mandate), starea de urgență oferă guvernării o marjă de acțiune considerabilă, care trebuie să fie supravegheată în continuare pentru a preveni abuzuri sau abateri. Controlul politic absolut al partidului de la guvernare a avut efecte nefaste asupra proceselor consultative. Astfel, a scăzut nivelul de consultare a actelor legislative, ceea ce poate influența negativ credibilitatea procesului legislativ. În perioada 2021-2022, circa 83% din totalul de 602 proiecte de acte normative (dintre care 414 - proiecte de legi) nu au fost publicate pe pagina web a Legislativului conform cerințelor legale de cel mult cinci zile de la includerea actului în procedura legislativă[38]. Totodată, doar circa 9% - sau 39 de acte - din totalul proiectelor de legi adoptate au fost supuse dezbaterilor publice, în cazul a aproximativ 84% din acestea fiind respectat calendarul de consultări publice de 60 de zile lucrătoare. Situația pare a fi problematică și în cazul expertizei anticorupție care trebuie să însoțească actele legislative. Potrivit observațiilor Promo-LEX, Centrul Național Anticorupție (CNA) a oferit expertiză anticorupție pentru 328 de proiecte de acte normative sau 54% din total. Alte surse indică o rată de 94%[39] în acest sens. Totodată, Promo-LEX constată că nu există evidențe ce ar demonstra că notele informative ale Parlamentului la proiectele de legi adoptate au fost ajustate în conformitate cu recomandările din avizele anticorupție ale CNA[40]. Neglijarea expertizei anticorupție contrazice cerințele UE, unde sporirea ratei de preluare a recomandărilor CNA este solicitată în mod explicit[41].

Guvernarea a înregistrat unele progrese în realizarea cerințelor Uniunii Europene, dar interpretarea progresului s-a diferențiat de la un actor la altul.

În total, Guvernul a formulat 60 de acțiuni, integrate într-un „Plan de acțiuni" adoptat în august 2022[42], pentru a îndeplini cele nouă cerințe ale UE. După cum s-a menționat în Raportul de Stare a Țării 2022[43], realizarea Planului guvernării depinde considerabil de posibilitățile și competențele individuale ale instituțiilor, dar și de capacitatea lor a de conlucra și a-și coordona pașii. În timp ce la reforma finanțelor publice sau cea a integrării recomandărilor anticorupție este implicată o singură instituție, în cazul „deoligarhizării" sunt vizate șapte instituții. De asemenea, în cazul CNA și al Procuraturii Anticorupție a fost semnalată o rivalitate interinstituțională[44] cu efecte contraproductive pentru îndeplinirea angajamentelor față de UE. Potrivit evaluărilor realizate de reprezentanți ai societății civile, făcute publice în iunie 2023, din cele nouă cerințe ale UE, șase sunt implementate cu unele rezerve, două sunt în curs de implementare și una este realizată complet[45]. Tot în luna iunie 2023, Comisia Europeană a prezentat propria evaluare interimară, care a arătat că doar trei din cele nouă condiții ale UE au fost îndeplinite satisfăcător[46]. Acestea țin de recomandările Comisiei de la Veneția și OSCE, de implicarea societății civile în procesele decizionale și de drepturile omului. La o examinare atentă a nivelului de îndeplinire a cerințelor UE, se poate observa că balanța dintre recomandările totale ale Comisiei de la Veneția și rata recomandărilor de care a ținut cont partea moldovenească nu este specificată în evaluarea Uniunii Europene. Or, pe domenii sensibile, precum e cel electoral, obiecțiile Comisiei de la Veneția au fost preluate selectiv de către autoritățile moldovenești[47]. Astfel, au fost trecute cu vederea obiecțiile privind componența politică a CEC, limba de publicare a buletinelor de vot, criteriile limitative pentru candidații la alegerile prezidențiale (educație, competențe lingvistice și durata rezidenței) etc.

37 https://gov.md/ro/content/dispozitii-cse
38 https://promolex.md/wp-content/uploads/2022/11/Raport_activitate_Parlament.pdf
39 https://moldovaeu.sens.media/uploads/EU_Moldova_Candidate_Check_Nr_1_13_04_2023_RO_f7895b33e8.pdf
40 https://promolex.md/wp-content/uploads/2022/11/Raport_activitate_Parlament.pdf
41 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022- 06/Republic%20of%20Moldova%20Opinion%20and%20Annex.pdf
42 https://mfa.gov.md/sites/default/files/Plan_cnie_04.08.2022.pdf
43 https://www.expert-grup.org/media/k2/attachments/RST_2022_RO_Final_1-_site.pdf
44 https://moldova.europalibera.org/a/conflictul-dintre-cna-si-procuratura-anticoruptie-ia-amploare-/32450318.html
45 https://9pasi.euromonitor.md/ro
46 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_23_3460
47 https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)025-e

În altă ordine de idei, UE a semnalat că, în cazul celorlalte șase cerințe, reformele sunt lacunare.

În pofida adoptării de către guvernare a Planului pentru deoligarhizare[48], UE a specificat necesitatea îmbunătățirii capacităților instituționale ale Consiliului Concurenței și ale Consiliului Audiovizualului printre măsurile care încă urmează a fi îndeplinite. Pe partea de gestionare a finanțelor publice este necesară clarificarea situației în jurul cadrului legislativ pentru parteneriatul public-privat, iar în privința reformei administrative - finalizarea evaluării funcționale a ministerelor și continuarea reformei salariale pe principii meritocratice. În domeniul justiției, UE a indicat expres nevoia ajustării cadrului de evaluare a judecătorilor și completarea numirilor în funcțiile vacante ale Consiliului Superior al Magistraturii (CSM), inclusiv numirea Procurorului general. Pe dimensiunea politicilor anticorupție este imperativă sporirea eficienței CNA și a Procuraturii Anticorupție cu privire la calitate investigațiilor și rata de condamnare[49]. Cele mai dificile sarcini pentru guvernare țin de domeniul justiției. Intervențiile politicului pentru a grăbi reforma sunt percepute de către cei din interiorul sistemului drept încălcare a principiului de separare a puterilor în stat. În mod opus, guvernarea consideră că ritmul anevoios al reformei este determinat de rezistența de care dau dovadă grupările corupte din sistem.

În perioada analizată, realizarea reformelor legate de cele nouă cerințe ale UE a devenit o prioritate politică a guvernării, dar procesul nu este în totalitate incluziv.

În anii 2022-2023 au fost puse bazele Comisiei Guvernamentale pentru Integrare Europeană (CGIE), soldată cu constituirea a 35 de grupuri de lucru în cadrul Executivului, care se vor ocupa de negocierea și de implementarea angajamentelor normative ce vizează cele 33 de capitole ale procesului de accedere la UE[50]. Constituită în aprilie 2022[51], sub auspiciul Președinției Republicii Moldova, Comisia Națională pentru Integrare Europeană (CNIE) a devenit principala platformă de pe care autoritățile centrale coordonează procesul de implementare a condițiilor setate de către Comisia Europeană în Opinia sa din iunie 2022[52]. Componența CNIE a crescut până la 37 de membri și include reprezentanți ai societății civile (sindicate, patronate, ONG-uri, asociații de business)[53], dar omite reprezentații oricăror forțe de opoziție. Deși unii participanți care nu aparțin aparatului de guvernare, precum reprezentanții societății civile, fac parte din CNIE, același principiu nu este aplicat față de opoziția extraparlamentară. Caracterul incluziv al UE, care desfășoară vizite de studii pentru parlamentarii moldoveni cu participarea deputaților din opoziție[54], contrastează cu neincluderea în CNIE a vreunui reprezentant al acestor forțe politice. Totodată, decizia Președinției de a exclude Bașcanul Găgăuziei și Președintele Adunării Populare de la Comrat din cadrul CNIE[55] riscă să conducă la aprofundarea izolării unor segmente sociale largi care împărtășesc alte preferințe geopolitice. Sprijinul pentru aderarea la UE a scăzut de la 56,8% în iunie 2021 până la 47% în august 2023, când simpatiile pentru Uniunea Economică Euroasiatică au fost exprimate de circa 32% din populație[56]. O modalitate de a ameliora susținerea pentru vectorul european poate fi angajarea autorităților într-un dialog cu categoriile social-politice eurosceptice, iar acest lucru necesită extinderea componenței CNIE.

48 https://www.zdg.md/stiri/politic/comisia-nationala-pentru-integrare-europeana-condusa-de-presedinta-tarii-a-adoptat-un-plan-de-deoligarhizare/
49 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_23_3460
50 https://gov.md/ro/content/la-guvern-s-desfasurat-prima-sedinta-comisiei-guvernamentale-pentru-integrare-europeana
51 https://presedinte.md/app/webroot/Decrete/441.pdf
52 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3801
53 https://presedinte.md/app/webroot/Decrete/1104.pdf
54 https://www.moldpres.md/news/2023/07/03/23005297
55 https://anticoruptie.md/ro/stiri/decret-comisia-nationala-pentru-integrare-europeana-modificata-cine-sunt-noii-membri
56 https://ipp.md/wp-content/uploads/2023/09/BOP-2023-Prezentare.pdf

Deși reforma justiției s-a mișcat din loc, unele împuterniciri noi, prevăzute pentru viitoarele comisii de evaluare a judecătorilor și procurilor, ar putea intra în conflict cu caracterul obligatoriu al deciziilor instanțelor, prevăzut de Constituție.

Potrivit legislației de evaluare a judecătorilor și procurilor, adoptată în iulie 2023, urmează să fie verificată integritatea etică și financiară a circa 140 de judecători și 220 de procurori din funcții-cheie[57]. Cei care nu vor susține evaluarea vor fi excluși pentru o perioadă de până la șapte ani din sistem. Guvernarea a decis să acorde viitoarelor comisii de evaluare prerogativa de a contesta[58] deciziile Curții Supreme de Justiție (CSJ), dacă acestea vor fi considerate „arbitrare și vădit nerezonabile"[59]. Ministerul Justiției a solicitat avizul Comisiei de la Veneția[60] cu scopul de a obține o validare externă pentru a institui nestingherit aceste prerogative pentru viitoarele comisii de evaluare[61]. Pașii preventivi ai guvernării au fost determinați de hotărârile CSJ de a anula deciziile actualei Comisii Pre-Vetting cu privire la neadmiterea a 21 de judecători la concursul pentru funcțiile în cadrul CSM[62]. Reprezentanții guvernării au interpretat acțiunile CSJ drept semnal al unei tentative de a boicota mecanismul de verificare a integrității în sistemul judecătoresc[63]. La etapa de evaluare a candidaților pentru CSM și pentru Consiliul Superior al Procuraturii (CSP), Comisia Pre-Vetting a promovat sub 50% din candidați: în cazul CSM, doar 18% din rândul candidaților judecători (cinci candidați din 28) și, respectiv, 25% din categoria non-judecătorilor (trei candidați din 21), iar la CSP - 44% (șapte din 17)[64]. Acești indicatori arată că, la evaluarea extraordinară a celor peste 300 de judecători și procurori, planificată până în anul 2025, rata de promovare ar putea fi la fel de scăzută. În acest sens, guvernarea urmărește să prevină repetarea precedentului CSJ în privința celor 21 de judecători. Deși extinderea prerogativelor comisiilor de evaluare ar permite protecția mecanismului de verificare a integrității celor din sistem, aceasta generează precedente riscante pentru previzibilitatea hotărârilor adoptate de către puterea judecătorească. Totodată, procedurile existente de evaluare a judecătorilor și procurilor traversează o criză de credibilitate, care s-a acutizat după dezvăluirea deficiențelor legate de evaluarea lui Iulian Muntean, numit în CSM de către Parlament, contrar dosarelor active pe cazuri de corupție și care nu au fost raportate în procesul de evaluare. Prin urmare, persistă scepticism cu privire la capacitatea Comisiei Pre-Vetting de a efectua o evaluare obiectivă. Totodată, au fost expuse neajunsurile legate de responsabilitățile CNA, SIS și ale Procuraturii Anticorupție[65] de a furniza informație privind integritatea candidaților evaluați.

Măsurile anticorupție, întreprinse de autorități, au țintit utilizarea resurselor financiare din surse necunoscute în scopuri de corupere politică și de mituire a protestatarilor.

Astfel, doar în prima jumătate a anului 2023, agențiile anticorupție au reușit să identifice sume din surse necunoscute, în valută națională și străină, în valoare totală de 4,5 milioane de lei[66], utilizate de Partidul Șor în scopul mobilizării unor proteste antiguvernamentale. Potrivit estimărilor, pentru perioada 2022-2023[67], transferurile financiare din străinătate către această formațiune politică ar fi constituit aproximativ 200 de milioane de lei (circa zece milioane de euro). Posibilitatea desfășurării nestingherite a unor transferuri financiare de asemenea proporții scot în evidență faptul că organele de drept se confruntă cu constrângeri ce afectează gradul lor de eficiență în prevenirea cazurilor de corupție, cu implicarea elementelor de crimă organizată transfrontalieră, inclusiv prin utilizarea transferurilor cu criptovalută[68].

57 https://anticoruptie.md/ro/stiri/adoptat-de-legislativ-start-pentru-evaluarea-externa-a-procurorilor-si-judecatorilor-din-functii-cheie
58 https://www.ziarulnational.md/obiectiile-presedintei-maia-sandu-la-proiectul-de-lege-privind-evaluarea-externa-a-judecatorilor-si-procurorilor-acceptate-de-parlament/
59 https://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=9a7kLYw0mUE%3d&tabid=128&mid=506&language=ro-RO
60 https://www.venice.coe.int/webforms/events/?id=3564
61 https://www.moldpres.md/news/2023/08/02/23006195
62 https://www.bizlaw.md/csj-a-anulat-21-de-decizii-de-nepromovare-a-candidatilor-la-functii-in-csm-si-csp-reactia-comisiei-pre-vetting
63 https://anticoruptie.md/ro/stiri/deciziile-csj-in-drum-spre-comisia-pre-vetting
64 https://vetting.md/en/preliminary-data-on-the-extraordinary-evaluation-of-scm-and-scp-candidates-after-90-of-the-decisions-were-issued-by-the-pre-vetting-commission/
65 https://www.ziarulnational.md/olesea-stamate-acuza-procurorii-si-ofiterii-cna-de-sabotaj-in-cazul-lui-iulian-muntean-care-a-ajuns-prin-votul-parlamentului-membru-al-csm-desi-figurea-za-intr-un-dosar-penal/
66 https://newsmaker.md/ro/foto/video-peste-45-mln-de-lei-suma-exacta-confiscata-de-la-reprezentantii-partidului-sor/
67 https://moldova.europalibera.org/a/procuratura-anticoruptie-investigheaza-mai-multe-partide-in-cateva-dosare-privind-finantarea-ilegala/32571043.html
68 https://sis.md/ro/content/briefingul-de-pres%C4%83-sus%C8%9Binut-de-directorul-sis-privind-destructurarea-unei-re%C8%9Beli-de

Introducerea procedurilor de emitere a sentinței „in absentia" permite judecarea accelerată a cazurilor ce implică corupția politică. În mod similar, noile prevederi din Codul de procedură penală, Codul penal și Codul de executare[69] stipulează procedura de confiscare extinsă a bunurilor obținute pe căi ilegale în absența acuzaților și în raport cu persoanele terțe. De asemenea, în urma clarificării competențelor de combatere a corupției, CNA se va concentra pe lupta cu corupția sistemică, iar Procuratura Anticorupție - pe cazurile de corupție de nivel înalt[70]. Finalizarea procesului de judecată împotriva lui Ilan Șor, cu o sentință de 15 ani de închisoare, și declararea Partidului Șor drept neconstituțional sunt considerate rezultate-cheie în domeniul combaterii corupției politice. Drept urmare, circa 100 de reprezentați[71] ai acestei formațiuni au primit restricții de a participa la scrutinele electorale viitoare, începând cu alegerile locale din 5 noiembrie, din cauza afilierii cu un partid politic declarat neconstituțional. În același timp, suspiciunile legate de coruperea a patru deputați ai Partidului Socialiștilor de către grupul Șor nu a fost luată în considerare de către agențiile anticorupție. Cele din urmă au eșuat, de asemenea, să prevină mituirea alegătorilor de către grupul Șor în cadrul alegerilor din Găgăuzia, soldate cu victoria Evgheniei Guțul[72] la funcția de bașcan al autonomiei. Având în vedere caracterul politizat al luptei cu corupția de nivel înalt, nici sancțiunile aplicate de către SUA[73] și UE[74] și nici interpelările autorităților naționale moldovenești către jurisdicțiile externe nu se traduc în acțiuni de arest și de expatriere a oligarhilor fugari Ilan Șor sau Vladimir Plahotniuc etc. În mod egal, au lipsit progrese în recuperarea efectivă a fondurilor sustrase în cadrul crimelor bancare din 2010-2014 („furtul bancar"). Sporirea eficienței instituționale a agențiilor anticorupție figurează în lista cerințelor UE și va conta în procesul ulterior de integrare europeană.

Susținerea externă oferită de partenerii de dezvoltare a facilitat menținerea stabilității politice și financiare a țării.

Desfășurarea Summitului Comunității Politice Europene în Moldova, în iunie 2023, constituirea și coordonarea Platformei de Sprijin pentru Moldova de către România, Franța și Germania, precum și intensificarea dialogului bilateral politic și sectorial cu instituțiile UE, SUA, NATO, G7 etc., au consolidat imaginea externă a țării. Sprijinirea Ucrainei și condamnarea agresiunii militare ruse au aprofundat tendințele de deteriorare a relațiilor dintre Republica Moldova și Federația Rusă, cea din urmă fiind implicată în acțiuni de dezinformare și tentative de acțiuni subversive împotriva guvernării de la Chișinău. În paralel, Republica Moldova a demarat procedura de denunțare a tratatelor semnate în cadrul CSI, cel puțin 20 de documente[75] fiind deja anulate sau aflându-se în proces de retragere a semnăturii (metrologie, protecția muncii, situații excepționale etc.[76]). Pe acest fundal geopolitic volatil, a sporit susținerea actorilor europeni pentru includerea Republicii Moldova în pachetul de extindere a UE. Discursul de Stare a Națiunii în UE din septembrie 2023[77], Strategia de Securitate a Germaniei din 2023[78] și alte documente la nivel european[79] promovează aderarea Republicii Moldova la proiectul de integrare europeană, alături de Ucraina și statele din Balcanii de Vest. „Precedentul cipriot"[80] permite aderarea la Uniunea Europeană în condițiile necontrolării întregului teritoriu național, în timp ce exporturile din regiunea transnistreană depind în proporție de 64%[81] de piața comunitară. Cu toate acestea, Planul național de integrare europeană nu încorporează măsuri concrete ce ar viza intersectarea cu eforturile de reintegrare a regiunii transnistrene, acest procese fiind separate și cu viteze diferite de realizare.

69 https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=132550&lang=ro
70 https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/subiect-02-nu-123-mj-2023.pdf
71 https://www.zdg.md/importante/update-aprobat-in-a-doua-lectura-unii-dintre-reprezentantii-fostului-partid-sor-nu-vor-putea-participa-la-alegerile-generale-locale-din-5-noiembrie/
72 https://procuratura.md/anticoruptie/comunicate/comunicate-de-presa/precizari-privind-episodul-alegerile-bascanului-uta-gagauzia.html
73 https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1522
74 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.LI.2023.140.01.0001.01.RON&toc=OJ%3AL%3A2023%3A140I%3AFULL
75 https://www.ipn.md/ro/republica-moldova-denunta-cateva-zeci-de-acorduri-din-cadrul-7965_1095400.html
76 https://moldova.europalibera.org/a/inca-doua-acorduri-cu-csi-vor-fi-denuntate-r-moldova-ajuta-atunci-cand-e-nevoie-si-cu-acord-si-fara-/32510093.html
77 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_23_4426?fbclid=IwAR2qP5HOx4MnH5tIZcqezEwzwMtHB6XL_3VNBGc3rDVJ8zfzRjFobO59yx0
78 https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf
79 https://www.primeminister.gr/en/2023/08/21/32363
80 https://www.intellinews.com/cenusa-the-cyprus-precedent-for-ukraine-moldova-and-georgia-283580/?source=georgia
81 https://eubam.org/wp-content/plugins/pdfjs-viewer-shortcode/pdfjs/web/viewer.php?file=https://eubam.org/wp-content/uploads/2023/02/EUBAM-Annual-Report-2022.pdf

Revizuirea abordării politice față de aplicarea regimului de stare de urgență, pentru a-l ajusta la realitățile actuale din țară.

Chiar dacă situația geopolitică din regiune ar putea justifica utilizarea stării de urgență ca instrument de guvernare pe timp criză, scopul lui de intervenție trebuie limitat pentru a restabili procesele de „verificare și control" (checks and balances) în raport cu acțiunile Guvernului, în special în domeniul achizițiilor publice sau pentru excluderea ingerințelor în autonomia altor instituții. Prelungirea stării de urgență din inerție, în lipsa unui motiv actualizat, precum și păstrarea unei arii largi de intervenție a Executivului, fără vreun control din partea unor instituții independente politic de partidul de guvernare, diminuează „echilibrul puterilor în stat" și influențează negativ democrația participativă, buna guvernare în sistemul instituțiilor de stat și chiar atractivitatea economiei pentru investitorii externi.

Extinderea componenței Comisiei Naționale pentru Integrare Europeană, în vederea sporirii reprezentativității ei.

Deși formarea CNIE din susținători ai vectorului european facilitează atingerea unui consens rapid, apare riscul instituirii unei „gândiri de grup", care poate diminua gradul de penetrare a viziunilor critice asupra calității procesului de integrare europeană. Incluziunea incompletă, văzută prin prisma actualei componențe a Comisiei, nu contribuie întocmai la depășirea rezistenței existente în unele segmente ale societății față de ideea integrării europene drept obiectiv strategic național. În acest sens, este imperativ ca în cadrul Comisiei să intre exponenți ce reprezintă UTA Gagauz-Yeri, opoziția parlamentară și cea extraparlamentară. Sporirea sprijinului public și a înțelegerii vizavi de beneficiile și costurile integrării europene poate avea loc dacă procesul devine pe deplin reprezentativ și incluziv. Totodată, activitatea CNIE urmează să includă examinarea progresului atins de către CGIE, iar cea din urmă necesită transparență și un mecanism de responsabilizare a sectorului public și de intervenție în caz de blocaje interinstituționale. Totodată, este imperativ necesară o comunicare strategică pe marginea atribuțiilor și performanțelor CNIE și CGIE în procesul politic și de politici în domeniul integrării europene. Aceasta va permite gestionarea așteptărilor publicului și asigurarea unui acces cuprinzător la informație pentru instituțiile media.

Desfășurarea unor consultări publice cuprinzătoare, pentru a identifica soluții legate de criteriile propuse de guvernare cu privire la posibilitatea legală a viitoarelor comisii de evaluare a judecătorilor și procurorilor să conteste hotărârile instanțelor.

În acest domeniu, pe lângă avizul Comisiei de la Veneția, este necesară o expertiză anticorupție din partea CNA pe marginea riscurilor legate de noile schimbări legislative. Modificările introduse riscă să legifereze o practică judiciară nouă, care permite ocolirea caracterului obligatoriu al hotărârilor judecătorești definitive, prevăzut în Constituție (Articolul 120). Intenția guvernării de a preveni scurtcircuitarea evaluării integrității în sistemul judecătoresc este legitimă, dar soluția propusă deschide oportunități pentru o politizare a procedurilor de contestare a hotărârilor judecătorești. Într-un context politic viitor imprevizibil, preferințele politice ale membrilor acestor comisii de evaluare (trei membri naționali și trei internaționali) ar putea influența negativ rezultatele. Instrumentul de contestare a deciziilor judecătorești prin invocarea unui criteriu abstract și subiectiv privind hotărârile „vădit nerezonabile" trebuie regândit, deoarece reprezintă un risc pentru sustenabilitatea reformei în justiție și a integrității întregului sistem judecătoresc.

Crearea urgentă a unui mecanism transparent privind modul de utilizare a asistenței financiare de la Uniunea Europeană.

O contribuție la fortificarea simpatiilor pro-UE în societate poate fi obținută, dacă e asigurată o raportare detaliată asupra asistenței financiare din surse europene, care a fost recepționată și cheltuită pe durata guvernării - inclusiv în perioada stării de urgență, adică anii 2021-2023 - și ulterior.

Solicitarea, de la statele membre UE, a asistenței externe țintite pentru însușirea cunoștințelor privind strategiile de negociere a cotelor de finanțare în baza fondurilor europene existente.

În prezent, lipsește certitudinea privind finanțarea procesului de integrare europeană a Republicii Moldova, care preia în timp record angajamente noi, fără a capacita instituțiile naționale pe partea de implementare. În aceeași ordine de idei, Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene urmează să creeze o unitate specializată în afaceri bugetare europene sau să coordoneze acțiunile din domeniul dat cu Ministerul Finanțelor, pentru a examina oportunitățile de finanțare în actualul cadru financiar multianual al UE 2021-2027, în vederea identificării unor fonduri europene noi eligibile pentru Republica Moldova.

Elaborarea unei strategii realiste care să îmbine obiectivul de integrare europeană și cel de reintegrare teritorială a Republicii Moldova.

Avansarea pe calea transpunerii legislației europene, cu pregătirea capacităților instituționale și de negociere în procesul de aderare pentru îndeplinirea angajamentelor sectoriale din 35 de domenii, trebuie să aibă loc în paralel cu pregătirea unei strategii ambițioase de reintegrare a țării. Deși integrarea europeană și reintegrarea țării au viteze diferite, ambele procese trebuie să aparțină la un cadru comun de priorități politice și de politici. Este necesară accelerarea procesului de realizare a proiectelor care reduc pârghiile de influență rusă asupra Moldovei, inclusiv a regiunii transnistrene, în special prin interconectarea energetică și diversificarea arterelor de transport. Acest lucru poate fi realizat prin intensificarea cooperării sectoriale cu România și Ucraina, dar și în baza unei asistențe financiare continue din partea UE. Din același pachet de urgențe face parte gestionarea eventualelor consecințe pentru siguranța livrărilor de gaze rusești, ca urmare a nesoluționării datoriei pentru consumul gazelor naturale, care cuprinde datoria acumulată de regiunea transnistreană și cea care derivă din activitatea „Moldova-Gaz" SA. Măsurile propuse vor consolida suveranitatea strategică a Republicii Moldova, constituind o investiție considerabilă în pozițiile de negociere ale țării în viitoarele eforturi internaționale pentru reglementarea conflictului transnistrean pe cale pașnică.

Tabelul 3.

Principalii indicatori monitorizați cu privire la guvernare

	2019	2020	2021	2022
Nations in Transition, Freedom House (poziție în clasament)	58 *(din 100 de țări)*	60 *(din 100 de țări)*	61 *(din 100 de țări)*	62 *(din 100 de țări)*
Indicele de Percepție a Corupției, Transparency International	120 *(din 180 de țări)*	115 *(din 179 de țări)*	105 *(din 180 de țări)*	91 *(din 180 de țări)*
Sentințe pe cazuri de corupție, % din total	88% *(din 333 de cazuri)*		62% *(din 376 de cazuri)*	
Acte (proiecte de legi, acte normative) supuse consultărilor publice, % din total	90% *(din 1221 de acte aprobate)*	66% *(din 1197 de acte aprobate)*	44% *(din 786 de acte aprobate)*	

Sursa: CNA, Cancelaria de Stat, Transparency International, Freedom House

CINE SUNTEM

Expert-Grup este un centru analitic (eng.: think-tank) specializat în cercetări economice și analize de politici publice. A fost fondat în anul 1998, iar activitatea de cercetare a început-o în 2006. Ne poziționăm ca o organizație neutră din punct de vedere politic și ideologic, și nu reprezentăm interese economice, corporative sau politice.

MISIUNEA ORGANIZAȚIEI

Misiunea organizației este de a promova interesul public și de a elabora soluții eficiente și inovatoare pentru dezvoltarea Republicii Moldova. Pentru a înfăptui acest deziderat nobil, Expert-Grup oferă mediul instituțional și creativ necesar pentru manifestarea gândirii libere, ceea ce plasează organizația printre lideri în furnizarea de analize nepărtinitoare.

4 VALORI DE BAZĂ ALE EXPERT-GRUP

1. **Independență și obiectivitate** - Încurajăm gândirea creativă, liberă și critică. Rămânem independenți de orice influențe politice sau ideologice.
2. **Integritate și transparență** - Tindem să utilizăm instrumente analitice robuste, relevante și transparente. Toate sursele la care apelăm pentru cercetare sunt citate și toate persoanele care contribuie la cercetare sunt menționate.
3. **Calitate și relevanță** - Tindem să generăm produse analitice de calitate înaltă ce vizează subiectele de actualitate pentru dezvoltarea economică și socială a Republicii Moldova.
4. **Evitarea conflictelor de interese** - Nu acceptăm activități și parteneriate ce vin în contradicție cu valorile noastre sau pot submina independența noastră.

10 PRIORITĂȚI ALE EXPERT-GRUP

1. Economie de piață funcțională: concurență liberă și protejarea drepturilor de proprietate;
2. Politici economice și sociale bazate pe evidențe, raționale și în interesul cetățenilor;
3. Comerț liber bazat pe avantaje competitive reale;
4. Sector public eficient, transparent și responsabil;
5. Climat de afaceri prietenos și motivant pentru întreprinderile mici și mijlocii;
6. Piață a muncii echitabilă pentru angajatori și angajați;
7. Sistem educațional flexibil și racordat la realitățile economice, sociale și demografice;
8. Acces egal la oportunități economice și sociale pentru toți cetățenii;
9. Populație familiarizată cu tendințele economice și principiile de bază ale economiei;
10. Dezvoltare regională echilibrată.

CINE SUNTEM

Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) este o fundație politică social-democrată germană, al cărei scop este promovarea democrației, păcii, înțelegerii și cooperării internaționale. FES își îndeplinește mandatul în spiritul democrației sociale și se dedică dezbaterilor publice pentru identificarea soluțiilor social-democrate la problemele actuale și viitoare ale societății.

FES ÎN MOLDOVA

În Republica Moldova, FES are drept scop promovarea integrării europene, a democrației, păcii și justiției sociale prin intermediul dialogului politic, al educației și cercetărilor. Principalele noastre domenii de activitate sunt:

Democratizare și participare politică

Una dintre provocările majore cu care se confruntă Republica Moldova ține de consolidarea instituțiilor democratice și de încetățenirea unei culturi democratice care să aducă țara în conformitate deplină cu standardele Uniunii Europene. FES contribuie la acest proces prin promovarea participării politice în rândul organizațiilor neguvernamentale, al partidelor politice și al administrației publice locale. Un accent deosebit în acest domeniu este pus pe dezvoltarea capacităților cetățenilor din regiuni. Considerăm că cetățenii trebuie să fie pregătiți pentru a putea urmări în mod critic și a participa la dezbaterile publice, pentru a monitoriza factorii decizionali, a-și exprima propriile opinii și a acționa în numele intereselor lor. De aceea, prin activitățile sale, FES s-a angajat să promoveze democrația participativă și cultura politică și civică a cetățenilor la nivel local.

Integrare europeană

Republica Moldova este parte a Politicii Europene de Vecinătate și a Parteneriatului Estic. FES are drept obiectiv să sprijine țara pe calea integrării europene. Printr-o serie de instrumente - precum dezbateri radio, buletine de știri, documente de politici, publicații și conferințe -, FES se axează pe provocările principale ale procesului de integrare europeană, facilitând accesul publicului la informații actualizate și fiabile la subiect, îmbunătățind dialogul dintre societatea civilă și factorii decizionali privind cerințele pentru integrarea europeană de succes și contribuind astfel la consolidarea eforturilor de euro-integrare ale autorităților moldovenești. FES mai susține organizațiile neguvernamentale în contribuția lor la soluționarea pașnică a conflictului transnistrean, ca o premisă a integrării europene de succes pe termen lung.

Politică economică, socială și mediu

În acest domeniu, FES își susține partenerii în elaborarea și implementarea politicilor pentru o economie de piață care să fie durabilă, echilibrată din punct de vedere social și capabilă să satisfacă necesitățile tuturor cetățenilor. Activitatea și proiectele din acest domeniu se axează pe teme precum reformarea sistemului de securitate socială, îmbunătățirea condițiilor de muncă și a oportunităților pieței muncii, și promovarea dezvoltării durabile. Pe lângă acestea, FES desfășoară programe care au drept scop promovarea valorilor social-democrate.

Expert-Grup
Centrul Analitic Independent
FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

CHIȘINĂU 2023